

Думати демократично:

*навчання правам людини в
українських школах*

2012

Ця публікація виражає виключно погляди авторів і не може бути ототожнювана з офіційною позицією Міністерства закордонних справ Республіки Польщі.

Збірку видано в рамках проекту "Думати демократично: впровадження у зміст освіти підходу, заснованого на правах людини", який впроваджується Суспільно-просвітницьким товариством "Едукатор" (Польща), Регіональним благодійним фондом "Резонанс", Харківською обласною фундацією "Громадська Альтернатива" та Українською національною платформою Східного Партнерства за фінансової підтримки Польської фундації міжнародної співпраці для розвитку "Знати як" (Фундація міжнародної солідарності) з коштів Міністерства закордонних справ Республіки Польщі в рамках Програми польської співпраці для розвитку.

Команда виконавців проекту:

Координатор у Польщі: Йоланта Шимон

Координатори в Україні: Олена Грабовська, Марія Ясеновська

Асистент координаторів: Стефанія Тимків

Експерт проекту: Мажена Рафальська

Тренери і консультанти проекту: Ярина Боренько, Олена Грабовська,
Марія Ясеновська, Олександра Матвійчук

У збірці опубліковано методичні розробки уроків та рекомендації щодо зміни наявних методичних матеріалів, які підготували вчителі та громадські активісти – учасники проекту "Думати демократично: впровадження у зміст освіти підходу, заснованого на правах людини". Тематика робіт пов'язана із висвітленням принципів та цінностей прав людини в шкільній програмі. Для педагогів, студентів, громадських активістів, а також усіх, хто працює у сфері освіти з прав людини.

Упорядники: Наталка Костишин, Марія Ясеновська

Дизайн обкладинки: Максим Сукач

Автор малюнка: Софо Еліашвілі

Електронну версію посібника можна знайти за адресою:

www.demoind.com

Думати демократично: навчання правам людини в українських школах – Львів - Червоноград, 2012

Електронна версія посібника "Думати демократично: навчання правам людини в українських школах" доступна на основі ліцензії Creative Commons – Визнання авторства 3.0, Польща. Збірка підготована в рамках програми Підтримка Демократії, що фінансується з коштів програми польської співпраці для розвитку Міністерства Закордонних Справ Республіки Польща в 2012 році. Дозволяється вільне використання матеріалів збірки за умови збереження наведеної вище інформації, в тому числі інформації про використання ліцензії, про власників авторських прав, а також про Програму польської співпраці для розвитку.

Wersja elektroniczna "Demokracja w twojej głowie: edukacja na rzecz praw człowieka w ukraińskich szkołach" jest dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 Polska. Utwór powstał w ramach programu Wspieranie Demokracji finansowanego ze środków programu polskiej współpracy rozwojowej Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP w roku 2012. Zezwala się na dowolne wykorzystanie utworu, pod warunkiem zachowania ww informacji, w tym informacji o stosowanej licencji, o posiadaczach praw oraz o programie polskiej współpracy rozwojowej".

© Społeczno – Oświatowe Stowarzyszenie
Pomocy Pokrzywdzonym i Niepełnosprawnym
„Edukator” w Łomży

© Проект "Думати демократично: впровадження у зміст освіти підходу,
заснованого на правах людини"

... лише в атмосфері інтелектуальної свободи можлива ефективна система освіти і творчої наступності поколінь. Навпаки, інтелектуальна несвобода, влада понурої бюрократії, конформізм, руйнуючи спочатку гуманітарні області знання, літературу та мистецтво, неминуче призводять потім до загального інтелектуального занепаду, бюрократизації та формалізації всієї системи освіти, до занепаду наукових досліджень, зникнення атмосфери творчого пошуку, до застою та розпаду.

А. Сахаров. "МИР. ПРОГРЕСС. ПРАВА ЧЕЛОВЕКА" (Нобелівська лекція)

Складно щось додати до слів Андрія Сахарова, сказаних понад 30 років тому. Можливо, лише те, що атмосфера інтелектуальної свободи з'являється тільки там, де панує дух демократії, поваги до людської гідності і де права людини є не лише гарним словосполученням. Вона неможлива без розуміння і прийняття принципів і цінностей демократії та прав людини, без того, що ми в нашому проекті назвали "думати демократично".

На формування такої атмосфери інтелектуальної свободи в шкільній освіті України і спрямований наш проект. Підхід, який покладено в його основу, базується на положеннях Хартії Ради Європи про навчання демократичному громадянству і освіту з прав людини. Ми виходили із того, що цілі такого навчання – не лише передати учням знання, розуміння і навички, але і розвинути готовність діяти, щоб просувати принципи прав людини, демократії та верховенства права. Але осмислена, свідома дія базується на розумінні цих принципів і того, що лежить в їх основі. Саме тому ми спрямували проект на те, щоб додати контекст прав людини у шкільні підручники та програми, спираючись на міжнародні стандарти та досвід людей, які працюють у сфері навчання правам людини.

Це видання і є частиною роботи у цьому напрямку. До нього увійшли приклади найкращих практик та пропозиції щодо покращення роботи з підручниками, підготовані за рекомендаціями учасників проекту - педагогів та громадських діячів, які протягом шести місяців передавали свій значний практичний досвід щодо впровадження освіти з прав людини у шкільну освіту.

Водночас, представлені у збірці роботи не є готовими рецептами. Це радше рекомендації, які кожен, за бажанням, може використати у своїй роботі. Ми сподіваємось, що ця збірка допоможе в головному – навчити думати демократично і поважати атмосферу інтелектуальної свободи.

Висловлюємо щирю подяку Міністерству закордонних справ Республіки Польщі, Польській фундації міжнародної співпраці для розвитку "Знати як" (Фундація міжнародної солідарності), а також усім учасникам та експертам проекту "Думати демократично: впровадження у зміст освіти підходу, заснованого на правах людини", без яких ця публікація не була б можливою.

Зміст

1. Індекс методичних розробок	5
2. Рекомендації щодо зміни методичного і змістовного наповнення уроків та занять	7
• Відновлення УРСР	7
• Встановлення Республіки. Якобінська диктатура	8
• Гендерні стереотипи і установки щодо домашнього насилля	9
• Декларація прав людини і громадянина. 26 серпня 1789 р.	16
• Життя громадян в демократичній державі	17
• Лібералізм та соціалізм	19
• Опозиційний рух	20
• Початок національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття	23
• Проблема людини в суспільстві. Alegоричність образу коня Шептала	26
• Радянізація західних областей України	29
• Справа Дрейфуса	31
• Суспільно-політичне життя й політична боротьба в Україні в середині 50-х – першій половині 60-х років	33
• Чартизм	38
3. Методичні розробки уроків та занять	39
• Захист дітей від фізичного та психічного насилля	39
• Можливості застосування інтерактивної освітньої технології "Дебати" в школах	42
• Методичні рекомендації щодо впровадження програми безперервної правової освіти дітей у дошкільних навальних закладах та учнів загальноосвітніх навчальних закладів Харківської області	54
• Особистість і демократія: на шляху до процвітання	56
• Районний конкурс комп'ютерних презентацій учнів загальноосвітніх і вихованців позашкільних навчальних закладів «Голокост в Україні»	59
4. Про базові поняття філософії прав людини	62
5. Перелік використаних та цитованих джерел	72
6. Про проект «Думати демократично: впровадження у зміст освіти підходу, зоснованого на правах людини»	73
7. Партнери проекту	74

Роботи в посібнику представлені у двох розділах. Для зручності пропонуємо таблицю із розміщеними в алфавітному порядку назвами вправ. По горизонталі вказані 10 сфер, пов'язаних із розкриттям проблем прав людини. У квадратах на перетині Ви знайдете позначки, які означають, що та чи інша сфера розкрита у даній вправі.

ІНДЕКС МЕТОДИЧНИХ РОЗРОБОК

		Верховенство права	Гідність	Громадянське суспільство	Демократія	Індивідуалізм, як принцип прав людини	Недискримінація	Обов'язки держави та права людини	Природа державної влади	Рівність	Свобода	СТОРІНКА
1.	Відновлення УРСР						✓			✓	✓	7
2.	Впровадження програми безперервної правової освіти дітей у дошкільних навчальних закладах та учнів загальноосвітніх навчальних закладів	✓	✓				✓	✓				54
3.	Встановлення Республіки. Якобінська диктатура							✓				8
4.	Гендерні стереотипи і установки щодо домашнього насилля		✓				✓	✓		✓	✓	9
5.	Декларація прав людини та громадянина. 26 серпня 1789 р.							✓			✓	16
6.	Життя громадян в демократичній державі		✓	✓	✓						✓	17
7.	Захист дітей від фізичного та психічного насилля		✓						✓	✓	✓	39
8.	Конкурс комп'ютерних презентацій учнів "Голокост в Україні"		✓								✓	59

		Верховенство права	Гідність	Громадянське суспільство	Демократія	Індивідуалізм, як принцип прав людини	Недискримінація	Обов'язки держави та права людини	Природа державної влади	Рівність	Свобода	СТОРІНКА
1.	Лібералізм та соціалізм									✓	✓	19
2.	Можливості застосування інтерактивної освітньої технології "Дебати" в школах	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	42
3.	Опозиційний рух		✓						✓		✓	20
4.	Особистість і демократія: на шляху до процвітання			✓	✓							56
5.	Початок національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття		✓				✓			✓	✓	23
6.	Проблема людини в суспільстві. Алегоричність образу коня Шептала.		✓	✓							✓	26
7.	Радянізація західних областей України		✓						✓		✓	29
8.	Справа Дрейфуса		✓			✓	✓	✓				31
9.	Суспільно-політичне життя й політична боротьба в Україні в середині 50-х – першій половині 60-х років		✓		✓				✓		✓	33
10.	Чартизм			✓								38

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ЗМІНИ МЕТОДИЧНОГО І ЗМІСТОВНОГО НАПОВНЕННЯ УРОКІВ ТА ЗАНЯТЬ

Відновлення УРСР

Автори: Олена Терещенко, Ганна Чернишова, Ірина Шеремета, Тетяна Завалко

Ключові слова	свобода, рівність, недискримінація
Підручник	Історія України: підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів // Кульчицький С.В., Лебедева Ю.Г.
Місце в предметі	Тема № 3: Український державотворчий процес
Форма	додаткові завдання до візуальних джерел
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> розвивати критичне мислення; сприяти формуванню знань про права людини
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> розвивати уміння аналізувати візуальні джерела; застосовувати набуті знання для розуміння процесів сьогодення; співвідносити візуальні джерела з іншими джерелами інформації.
Коментарі	Розширено, а в разі відсутності – сформульовано питання (завдання) до візуальних джерел для того, щоб допомогти учням осмислити цінності свободи, рівності, недискримінації та встановити зв'язок із сучасними реаліями

Візуальне джерело 1. Комнезам. Картина Світлицького Г. 1920 р. (с. 236)	
	<i>До вже поставлених завдань у підручнику - запитання № 4:</i> <ul style="list-style-type: none"> Про що свідчить картина Г. Світлицького?
Візуальне джерело 2. "Гоніть у шию куркулів!" Плакат 1920 р. (с. 237)	
	<i>До вже поставленого завдання у підручнику - запитання:</i> <ul style="list-style-type: none"> Назвіть методи впровадження "воєнного комунізму". Які наслідки мав заклик на плакаті для селян? Чи справдилися сподівання селян 20-х рр. XX ст. сьогодні?
Візуальні джерела 3, 4. "Суботник на залізничній станції в Полтаві" (с. 239); № 4: "Недільник на одному із заводів Харкова. 1920 р." (с. 239)	
	<i>Запитання до джерел № 3, 4:</i> <ul style="list-style-type: none"> Наскільки є актуальним на сьогоднішній день проведення суботників та недільників? Чи є це проявом громадянської активності в суспільстві у 20-х рр. XX ст. та на початку XXI ст.?

Встановлення Республіки. Якобінська диктатура

Автор Лариса Махаріна

Ключові слова	обов'язки держави і права людини
Підручник	Всесвітня історія: підручник для 9 класу загальноосвітнього навчального закладу/ С.О.Осмоловський, Т.В.Ладиченко. – К.: Генеза, 2009
Місце в предметі	Тема 1. Велика французька революція кінця XVIII ст. Європа в період наполеонівських війн
Форма	Фрагмент уроку. Робота з текстом підручника та додатковими матеріалами
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • формувати знання учнів про права людини; • розвивати навички критичного мислення; • сприяти осмисленню цінності прав людини
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • розглянути зміст ключових понять; • проаналізувати заходи якобінців в контексті прав людини; • визначити прояви порушення прав людини в період якобінської диктатури; • виховувати розуміння та прийняття принципів рівності і поваги до людської гідності.
Коментарі	Додані питання для розгляду дій якобінців у контексті прав людини, використані додаткові матеріали

1. Учні працюють з текстом підручника (с. 30 - 31) та додатковими матеріалами.

- Завдання: визначити, якими були заходи якобінців під час диктатури

2. Обговорення результатів роботи в загальному колі:

- Хто і чому визнавався підозрілим за декретом? Що чекало на цих людей ?
- Чи порушувалися права людини в законах якобінців та їх заходах?
- Які саме права людини порушувались?
- Якою була основна мета якобінців?
- Чи можна реалізувати цю мету засобами, які здійснювали якобінці? Чому?
- Якими є, на вашу думку, обов'язки держави щодо прав людини?

Додатки:

1. Витяги із декрету "Про підозрілих" (17.09.1793р.)
2. Уривки з роману А.Франса "Боги прагнуть":

"У наступні дні Еварісту прийшлося одного за одним судити: дворянина в минулому, що знищив зерно..., трьох емігрантів, що повернулись до Франції..., чотирнадцять змовників бретонців – жінок, старих, юнаків, господарів і слуг. Злочини було доведено... Еваріст неухильно голосував за смертну кару, і всіх ... відправили на ешафот".

Гендерні стереотипи і установки щодо домашнього насилля

Автор Олена Терещенко

Ключові слова	гідність, свобода, рівність, недискримінація, права людини
Предмет	курс "Людина і світ". Людина і світ: підручник для 11 класу загальноосвітнього навчального закладу: (рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень) // Т.В. Бакка, Л.В., Маргліна, Т.В. Мелещенко. – К.: 2012
Місце в предметі	"Стереотипи та упередження"
Форма	урок
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • ознайомити з правами жінок і чоловіків міжнародними документами; • розвинути усвідомлення цінностей свободи, рівності, недискримінації, гідності
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • сформулювати розуміння понять "гендерні стереотипи", "гендерна рівність", "насильство", "права людини"; • проаналізувати фактори, які сприяють насильству; • продемонструвати засоби зміни гендерних стереотипів, відносин і поведінки, що існують у суспільстві по відношенню до жінок.
Коментарі	Рекомендується використання першоджерел для вироблення об'єктивної оцінки та установлення зв'язку із сучасними реаліями

1. Вступне слово вчителя

2. Мозковий штурм". Як ви розумієте поняття "гендер".

Підсумок вчителя: учасникам пропонується обміркувати визначення терміну "гендер" та співставити зі своїми асоціаціями.

Гендер – соціокультурна категорія і колективні уявлення, за допомогою яких біологічні розходження статей перекладаються на мову соціальної і культурної диференціації.

3. Вправа "Зроби крок уперед". Матеріали: інструктаж з проведення вправи (додаток 1), опис ситуацій (додаток 2,3). Адаптовано за: Компас. Посібник з навчання правам людини для молоді. – Страсбург, Рада Європи, 2002

Мета вправи: дати можливість учасникам відчувати наскільки рівноправними почуваються у суспільстві чоловіки та жінки.

Рефлексія. Питання для обговорення:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Які відчуття виникали при просуванні вперед чи стоянні на місці? • В який момент ті, що просувалися вперед, помітили, що інші значно відстають? • Які виникли відчуття у тих, хто почав значно відставати? • Які припущення можуть бути висловлені щодо ролей? <p><i>На цьому етапі усі можуть "розкрити" свої ролі. Дати можливість усім висловити свої припущення і лише після цього кожен представляє свою роль. При обговоренні з'ясуйте на основі якої інформації учасники "входили" в ролі (достовірна чи сумнівна вона в пресі, книжках, анекдотах, чутках, стереотипах?)</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Чи легко було виконувати свої ролі? Чому? • Чи відображає вправа реальну ситуацію стану чоловіків і жінок у суспільстві? • Якщо помітними є права людини, то які саме і в чому це виявляється? (дати можливість висловитися тим, хто вважає, що саме "його" прав були порушені) • Яких першочергових заходів можна вжити, щоб вирішити проблеми гендерної нерівності у суспільстві?
4. Обговорення. Метод незакінченого речення	
	Після вступного слова вчителя про права та їх порушення, про різні вияви насильства учасникам пропонується закінчити речення: <i>"Я думаю, що насильство це..."</i>
5. Ситуативні завдання. Учасникам пропонується на розгляд кілька ситуацій, в яких є прояви насильства і запитання про те, що вони думають з приводу тієї чи іншої ситуації. Чи можна їх вважати насильством?	
	<p>Приклади ситуацій для аналізу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • не розмовляє чоловік з жінкою місяцями чи роками; • жінка кожного дня називає чоловіка ні на що не здатним через те, що він недостатньо заробляє; • чоловік знущається над жінкою, насміхається над її віруваннями чи переконаннями; • жінка кожного дня називає чоловіка дурнем або телепнем; • чоловік вважає, що "виховує" дружину, лупцюючи її кожного разу за які-небудь провини (запізнення з роботи, не розігрітий суп та інше).

6. Робота в групах. Клас об'єднаний в 4 групи для роботи з документами для визначення понять фізичного, сексуального, психологічного, економічного форм насильства (додатки 4, 5, 6, 7)	
	Відповіді груп: I група: Фізичне насильство — це... II група: Психологічне насильство — це: III група: Економічне насильство – це... IV група: Сексуальне насильство – це... Кожне із визначень ілюструється прикладами.
7. Вправа "Аналіз правової ситуації" - робота в 4 групах (додаток 8)	
	Питання для обговорення: <ul style="list-style-type: none"> • Розглядаючи питання насильства в суспільстві, ми бачимо, як воно пов'язане з ґендерними стереотипами людей. Як Ви вважаєте, а чи є у нас в державі нормативно-правові документи, які регулюють відносини між чоловіками і жінками? • Як Ви вважаєте, чи забезпечує законодавство України рівні можливості для обох статей?
8. Підсумок уроку. Домашнє завдання.	
	Опрацювати параграф. <u>Письмово відповісти на запитання:</u> В чому полягає взаємозв'язок між "соціальною справедливістю" та "ґендерною рівністю"?

ДОДАТОК 1

Інструкція для проведення

1. Роздати усім учасникам картки з ролями (жінкам – чоловічі ролі, а чоловікам – жіночі). Наголосити на нерозголошенні своєї ролі. Запропонувати "вжитися" у ролі. Для цього задати запитання та попросити учасників уявити:
  - Яким було дитинство ваших героїв, у якому будинку вони народилися?
  - В які ігри гралися в дитинстві?
  - Яким є ваше повсякденне життя сьогодні?
  - Хто ваші друзі? Який спосіб життя ви ведете?
  - Де ви живете зараз? Які ваші заробітки?
  - Як проводите вихідні? Де ви проводите відпустку?
  - Що вас хвилює? Про що ви турбуєтесь?

2. Попросити учасників дотримуватися повної тиші і уникати будь-яких реплік та коментарів під час вправи.
3. Запропонувати усім стати в одну лінію як на “старт”.
4. Повідомити, що ви збираєтеся зачитати список ситуацій. Кожного разу, коли хтось із учасників може ствердно відповісти на зачитане висловлення, він робить крок уперед.
5. Зачитувати по одній ситуації. Після кожної роботи паузу і давати можливість подивитися на власне положення відносно інших. НЕ ДОПУСКАТИ КОМЕНТАРІВ ТА РОЗПИТУВАНЬ.
6. В кінці попросити запам'ятати власне місце. Дайте хвилину для “виходу” з ролей та приступіть до обговорення. / обговорення можна провести не змінюючи місць/

ДОДАТОК 2

Ситуації та події

1. Я можу цілуватися з партнером на людях.
2. Я можу легко звернутися до місцевих органів влади за дозволом на організацію громадських заходів, що дозволяють мені виразити свою особистість.
3. Я зовсім не боюся виражати свою особистість.
4. Моя особистість не заважатиме мені у пошуках добре оплачуваної роботи.
5. Я можу у будь-який час взяти кредит у банку.
6. Я можу отримати будь-які медичні послуги, що мені потрібні.
7. Я відчуваю у безпеці себе на вулиці вночі.
8. Я – освічена та впевнена у собі людина, яка бажає та готова будувати професійну кар'єру.
9. Я можу отримати будь-яку освіту.
10. Я можу планувати свій шлюб та сімейне життя.

ДОДАТОК 3

Ви – безробітна мати – одиночка	Ви – погано освічений 60-річний чоловік
Ви - пенсіонер	Ви – 35 річний бізнесмен
Ви – непрацююча мати 2-х дітей, чий чоловік на заробітках за кордоном.	Ви – ВІЛ-інфікована працівниця секс-індустрії середнього віку
Ви – дівчина-мусульманка, з кримських татар	Ви - бездомний чоловік
Ви – молодий хлопець з інвалідністю, що пересувається на візку	Ви – чоловік, що належить до етнічної меншини
Ви – 24-річний біженець	Ви – 27-річний бездомний
Ви - студентка	Ви – власник магазину, одружений, маєте двох неповнолітніх дітей
Ви - наркозалежний	Ви – 28-річна жінка, яка зловживає алкоголем
Ви – 45-річна жінка	Ви - 50-річний самотній чоловік

ДОДАТОК 4

Організація Об'єднаних Націй прийняла низку документів: декларацій, конвенцій та інших документів, які при прийнятті їх окремими державами допомагають визначити та долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості. Наприклад, у Декларації ООН "Про викорінення насильства по відношенню до жінок" (A/48/629)48/104), до якої приєдналася й Україна, вказано, що насильством вважається:

- фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у сім'ї, включаючи побиття, сексуальне примушування стосовно дівчат у сім'ї, насильство, пов'язане зі спадком, зґвалтування жінки чоловіком,
- пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні дії, які завдають шкоди жінці, а також позашлюбне насильство та насильство, пов'язане з експлуатацією;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у суспільстві взагалі, включаючи зґвалтування, сексуальне примушування, сексуальне домагання та залякування на роботі, в освітніх закладах та в інших місцях, торгівлю жінками та примушування до проституції;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство з боку або при потуранні держави, де б це не відбувалося .

Насильством ми звикли вважати, насамперед, **фізичне насильство** — нанесення побоїв, тілесних ушкоджень, удушення, ляпаси по обличчю, штовхання, брутальне штовхання, використання зброї. А вже випадки позбавлення їжі, місця проживання, відмова у допомозі хворій чи вагітній людині не виступає у нашій свідомості як фізичне насильство, нам значно важче кваліфікувати такі випадки як неприпустимі, протизаконні дії.

ДОДАТОК 5

Організація Об'єднаних Націй прийняла низку документів: декларацій, конвенцій та інших документів, які при прийнятті їх окремими державами допомагають визначити та долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості. Наприклад, у Декларації ООН "Про викорінення насильства по відношенню до жінок" (A/48/629)48/104), до якої приєдналася й Україна, вказано, що насильством вважається:

- фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у сім'ї, включаючи побиття, сексуальне примушування стосовно дівчат у сім'ї, насильство, пов'язане зі спадком, зґвалтування жінки чоловіком, пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні дії, які завдають шкоди жінці, а також позашлюбне насильство та насильство, пов'язане з експлуатацією;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у суспільстві взагалі, включаючи зґвалтування, сексуальне примушування, сексуальне домагання та залякування на роботі, в освітніх закладах та в інших місцях, торгівлю жінками та примушування до проституції;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство з боку або при потуранні держави, де б це не відбувалося .

Психологічне насильство — це:

- ігнорування почуттів особистості;
- образа переконань, що мають цінність для особистості;
- образа віросповідання, національної, расової та класової приналежності або походження;
- приниження особистості;
- знущання над домашніми тваринами або їх знищення на очах людини (часто це жінка або дитина) з метою
- завдати їй болю;
- переслідування особи (частіше жінки чи дівчини) через уявлені особою протилежної статі сексуальні зв'язки;
- покарання кривдником дітей через образу на дружину (чи чоловіка);
- обмеження свободи дій та пересування особи; погрози спричинити фізичну або економічну шкоду.

ДОДАТОК 6

Організація Об'єднаних Націй прийняла низку документів: декларацій, конвенцій та інших документів, які при прийнятті їх окремими державами допомагають визначити та долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості. Наприклад, у Декларації ООН "Про викорінення насильства по відношенню до жінок" (A/48/629)48/104), до якої приєдналася й Україна, вказано, що насильством вважається:

- фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у сім'ї, включаючи побиття, сексуальне примушування стосовно дівчат у сім'ї, насильство, пов'язане зі спадком, зґвалтування жінки чоловіком,
- пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні дії, які завдають шкоди жінці, а також позашлюбне насильство та насильство, пов'язане з експлуатацією;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у суспільстві взагалі, включаючи зґвалтування, сексуальне примушування, сексуальне домагання та залякування на роботі, в освітніх закладах та в інших місцях, торгівлю жінками та примушування до проституції;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство з боку або при потуранні держави, де б це не відбувалося .

Отже, існує ще **економічне насильство**, яке розглядається, як:

- вилучення або обмеження коштів;
- контроль надходжень та фінансових витрат.

Мається на увазі не розподіл фінансів сім'ї за взаємною згодою, не взаємний контроль партнерів за рухом коштів у сімейному житті, а контроль, часто жорстокий та принизливий, з боку однієї особи стосовно інших членів родини—дружини, дітей, батьків похилого віку.

ДОДАТОК 7

Організація Об'єднаних Націй прийняла низку документів: декларацій, конвенцій та інших документів, які при прийнятті їх окремими державами допомагають визначити та долати різні види дискримінації та насильства щодо особистості. Наприклад, у Декларації ООН "Про викорінення насильства по відношенню до жінок" (A/48/629)48/104), до якої приєдналася й Україна, вказано, що насильством вважається:

- фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у сім'ї, включаючи побиття, сексуальне примушування стосовно дівчат у сім'ї, насильство, пов'язане зі спадком, зґвалтування жінки чоловіком, пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні дії, які завдають шкоди жінці, а також позашлюбне насильство та насильство, пов'язане з експлуатацією;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство, яке має місце у суспільстві взагалі, включаючи зґвалтування, сексуальне примушування, сексуальне домагання та залякування на роботі, в освітніх закладах та в інших місцях, торгівлю жінками та примушування до проституції;
- фізичне, сексуальне та психологічне насильство з боку або при потуранні держави, де б це не відбувалося .

Міжнародні документи і Закон України "Про попередження насильства в сім'ї" визначають ще такий вид домашнього насильства, як сексуальне насильство. У Законі визначено, що це посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також інші дії стосовно неповнолітнього, які порушують психосексуальний розвиток.

До сексуального насильства можна зарахувати:

- гнів на ґрунті ревнощів;
- образа особи словами "повія", "нечепура";
- примушування до сексуальних зносин з чоловіками та з іншими людьми проти її волі;
- примушування до хворобливих або садистських статевих зносин;
- примушування жінки одягатися всупереч її волі згідно з бажанням партнера.

ДОДАТОК 8

Ситуація 1. Дружина (Рита) зі свекрухою під час сварки розірвали одна одній одяг. Чоловік Рити примусив дружину (Риту) зашити одяг свекрухи. Визначте це покарання чи насилля. Аргументуйте відповідь.

Ситуація 2. Чоловік залучає дружину Олену до квартирних крадіжок та примушує до інтимних стосунків з його друзями. Визначте це покарання чи насилля. Аргументуйте відповідь.

Ситуація 3. Прибираючи в квартирі, Дарина зламала пилосос. Чоловік покарав Дарину, вдаривши декілька разів по її рукам палицею. Визначте це покарання чи насилля. Аргументуйте відповідь.

Ситуація 4. Чоловік посилає жінку з дитиною просити милостиню, якщо вони не приносять визначену суму додому, то їх не годують. Визначте це покарання чи насилля. Аргументуйте відповідь.

Декларація прав людини та громадянина.**26 серпня 1789 р.**

Автори: Олена Бабенко, Лариса Махаріна, Галина Попик, Таня Папернюк

Ключові слова	права людини, свобода, обов'язки держави та права людини
Підручник	Всесвітня історія: підручник для 9 класу загальноосвітнього навчального закладу/ С. О. Осмоловський, Т.В. Ладиченко. – К.: Генеза, 2009.
Місце в предметі	Тема 1. Велика французька революція кінця XVIII століття (с.20)
Форма	фрагмент уроку. Робота з документом.
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • формувати знання про права людини; • сприяти усвідомленню цінностей прав людини; • формувати вміння та навички роботи з документом, першоджерелом; • розвивати навички критичного мислення, вміння формулювати та аргументувати власні судження.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • ознайомити зі змістом Декларації прав людини і громадянина; порівняти її із змістом Декларації незалежності США; • розглянути зміст ключових понять: права людини, свобода, обов'язки держави та права людини; • спонукати учнів висловлювати власні судження щодо історичного значення Декларації прав людини і громадянина.
Коментарі	Додано питання для аналізу документа, витяги з Декларації незалежності США.

Робота з текстом Декларації прав людини і громадянина.

Прочитати текст і відповісти на питання:

1. Чому права людини названі в документі природними, беззаперечними та священними? Яка стаття Декларації підтверджує вашу думку? (Стаття 1)

З відповіді дітей формулюємо поняття права людини. (Природні права людини – це права, які має людина тільки тому, що вона народилася людиною).

2. Які права людини у документі названі природними і невід'ємними? (Стаття 2).

3. Якими є обов'язки держави щодо прав людини? (Стаття 2.)

4. Що автори Декларації вклали у поняття "свобода"? (Стаття 4)

5. Що визначає межі свободи? (Стаття 4)

Вчитель нагадує, що за приклад для створення цієї Декларації була взята Декларація незалежності США. Пропонує учням довести це. На дошці вчитель розміщує витяги із Декларації незалежності США.

Висновки (метод "ПРЕС").

1. В чому історичне значення Декларації прав людини та громадянина?

2. Яке із прав людини, зазначене в Декларації, ви вважаєте важливим для вас особисто? Чому?

Життя громадян в демократичній державі

Автор Галина Попик

Ключові слова	гідність, демократія, свобода, громадянське суспільство
Підручник	О.І. Пометун, Т.О.Ремех. Правознавство. Практичний курс: підручник для 9 класу. – К.:Літера ЛТД, 2009.
Місце в предметі	Тема 10. Життя громадян в демократичній державі
Форма	фрагмент уроку
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> розвивати вміння працювати з документами, робити висновки на основі отриманої інформації; формувати вміння, необхідні школярам у повсякденному житті, щодо захисту своїх прав, запобігання порушенням прав інших; мотивувати учнів до процесу прийняття рішень в питаннях різного рівня (від особистого – до державного); мотивувати учнів до участі у вирішенні проблем місцевої громади.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> розглянути зміст понять; спільно зі старшокласниками напрацювати перелік конкретних порад про поведінку і способи впливу громадян на політику демократичної держави та форми їхньої участі в суспільному житті; сформувати вміння приймати рішення;

1. Вправа "Уявна країна" (за матеріалами методичних посібників для тренерів з прав людини)

Учасники об'єднуються у чотири групи, їм пропонуються наступні умови:

Уявіть, що ви відкрили нову країну, де ще ніхто не жив і в якій немає ні прав, ні законів. Ви будете першими мешканцями. Вам нічого не відомо про те, який соціальний статус ви будете мати у цій країні. Кожен із вас може запропонувати не менше п'яти прав людини в цій країні. Після цього у групах, ви обговорюєте ваші пропозиції і обираєте не більше 10 найважливіших, на вашу думку, прав людини. Вибрані пропозиції записуєте на дошці (фліп-чарті).

Після виконання групових завдань учасникам пропонується порівняти обрані ними права зі статтями Декларації прав людини.

2. Робота з термінами "толерантність", "демократія", "демократична держава", "демократичні вибори", "демократичний режим", "демократичні погляди на життя"

Обговорення рядків з поезії Ліни Костенко:

*"Так, держава – це Я,
а не те, що вони з нею зробили.
І якби кожен усвідомив, що держава – це він,
то досі у нас вже була б достойна держава".*

	<p>Запитання для обговорення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Чому "держава – це я"? • Чи є ця поезія актуальною для самої авторки? Чи актуальною вона є для окремого покоління? • Що означає поєднання слів "достойна держава"? • "Що вони з нею зробили"? Хто ці "вони"?
<p>3. Вправа "Мікрофон". Для обговорення пропонується питання: "Як жити у суспільстві?".</p>	
	<p>Рефлексія: то чи може бути ідеальним суспільство? Людина в суспільстві?</p>
<p>4. Обговорення підсумків уроку: блиц-опитування у формі короткої дискусії.</p>	
	<p>На дошці написані критерії оцінювання участі в дискусії:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Чітке формулювання власної позиції – 2 бали. • Зауваження щодо пропозиції – 2 бали. • Докази або факти для аргументації позиції – 3 бали. • Нове доповнення до суджень іншої особи – 1 бал. <p>Запитання для дискусії:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Що означає "Люди народжуються рівними і у своїй гідності і правах"? • Чи виконують свої обов'язки громадяни перед державою, а держава перед громадянином? • Чи вільно користуються громадяни України своїми конституційними правами?
<p>5. Створення переліку конкретних порад про поведінку і способи впливу громадян на політику демократичної держави та форми їхньої участі в суспільному житті.</p>	
<p>6. Оцінювання учнів і завдання додому: знайдіть у ЗМІ інформацію про порушення прав людини в Україні.</p>	

Лібералізм та соціалізм

Автор Лариса Махаріна

Ключові слова	рівність, свобода
Підручник	Всесвітня історія: підручник для 9 класу загальноосвітнього навчального закладу// С.О.Осмоловський, Т.В.Ладиченко.- К.: Генеза, 2009
Місце в предметі	Тема 2. Європа в добу революцій. Тема: Суспільно–політична думка Європи. Спроби осмислення нової дійсності
Форма	Фрагмент уроку. Самостійна робота учнів з текстом підручника, обговорення
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • формування знань учнів про принципи та цінності прав людини; • розвиток навичок критичного мислення
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • розглянути зміст понять "рівність", "свобода"; • порівняти різні види рівності; • розвивати вміння аналізувати матеріал підручника; • виховувати повагу до прав людини та прагнення поглиблювати свої знання та навички у сфері прав людини; • спонукати висловлювати власне судження щодо цінностей, які лежать в основі прав людини.
Коментарі	Додані питання до аналізу лібералізму та соціалізму в контексті загальної теорії прав людини.

1. Учні опрацьовують текст підручника і заповнюють таблицю, як трактуються слова "рівність", "свобода" з позицій лібералізму та соціалізму (с.81-83)

	Лібералізм	Соціалізм
Свобода	Торжество особистості над владою. Свобода від втручання держави (свобода вибору, свобода підприємництва)	
Рівність	Рівність громадян перед законом, рівність можливостей.	Рівність майнова, відсутність приватної власності, рівність при розподілі матеріальних благ

2. Обговорення:

- Яку ідеологію ви б підтримали? Чому?
- Наведіть приклади рівності можливостей та рівності майнової.
- Чому свободу та рівність визначають як основні принципи та цінності прав людини ?
- Які принципи, ліберальні чи соціалістичні, є панівними в сучасному українському суспільстві? Чому?

Опозиційний рух

Автори: Юрій Буланов, Тетяна Москаленко, Оксана Марчук, Ірина Терех

Ключові слова	свобода, гідність, природа державної влади, обов'язки держави та права людини
Підручник	Історія України: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень /О.І. Пометун, Н.М. Гупан. – К.: Освіта, 2011
Місце в предметі	Розділ 4. "Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 60-х – середина 80-х років)". Тема 23. Опозиційний рух
Форма	Урок
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> розкрити причини активізації опозиційного руху в другій половині 60-х – на початку 70-х років; охарактеризувати форми діяльності дисидентів в середині 70-х – на початку 80-х шляхом формування критичного мислення учнів і виховування поваги до прав людини.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> продовжити ознайомлення учнів з розвитком дисидентського руху в нових політичних умовах; опрацювати схеми та документальні джерела, вміщені в параграфі, що свідчать про методи діяльності дисидентів; скласти схему, що характеризує течії дисидентського руху; сприяти усвідомленню необхідності відстоювання активними діями прав людини

I. Організаційний момент

II. Актуалізація набутих знань

Метод "мікрофон". Назвіть характерні ознаки періоду "застою". (На підставі названих ознак періоду "застою" учні роблять висновок про причини активізації опозиційного руху в другій половині 60-х. – початку 70-х. років)

III. Формування знань, умінь, навичок

Робота з підручником. Аналіз схеми "Методи боротьби дисидентів".

Запитання до схеми:

- Якими методами дисиденти намагалися захистити права людини?
- Чи дієвими були ці методи в умовах тоталітарної держави?
- Учні об'єднуються в групи і опрацюють історичні джерела, вміщені в параграфі, виконуючи поставлені до них завдання:

1 група – В.Стус – 1972

2 група – В. Стус – 1976

3 група – М.Торинь – 1967

4 група – "Український вісник"

IV. Самостійна робота учнів з підручником (учні далі об'єднані в 4 групи). Складання схеми "Течії дисидентського руху".

Завдання:

1. Виділіть цінності, пов'язані з правами людини, що їх відстоювали представники кожної течії.
2. Спираючись на опрацьовані документи підручника, зробіть висновок про приналежність В.Стуса, М.Гориня, В. Чорновола до конкретної дисидентської течії.
3. Опрацювання причин поразки дисидентського руху:
  - висловити власне судження про причини поразки дисидентського руху, (метод ПРЕС);
  - порівняти власні судження з запропонованими підручником

V. Рефлексія

Виконання тестових завдань.

VI. Домашнє завдання

- Опрацювати текст підручника (с. 172-179);
- Написати есе "Причина розгрому дисидентського руху".

Додаток

1. Укажіть рік заснування української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод:
А. 1972 рік   **В.** 1976 рік
Б. 1975 рік   **Г.** 1979 рік
2. Вкажіть прізвище історичного діяча за фактом його біографії: "Православний релігійний діяч. У 1976 році під час перебування у засланні задекларував свою приналежність до Української Автокефальної Православної Церкви":
А. В. Марченко   **В.** М. Руденко
Б. В. Романюк   **Г.** В. Стус
3. Якого року пройшла перша хвиля арештів представників дисидентського руху?
А. 1961 року   **В.** 1965 року
Б. 1963 року   **Г.** 1967 року
4. Якому терміну відповідає визначення: "самостійне (без участь видавництва) тиражування літературних, публіцистичних та інших творів для їх розповсюдження"?
А. цензура   **В.** "тамвидав"
Б. "самвидав"   **Г.** копіювання

5. Вкажіть яке твердження є хибним:
- А. На початку 80-х років опозиційний рух був придушений
  - Б. Українські дисиденти підтримали рух кримських татар за повернення на свою історичну батьківщину
  - В. У середині 60-х - на початку 70-х років представники дисидентського руху застосовували переважно нелегальні методи боротьби
  - Г. Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод ставила за мету сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з декларацією прав людини
6. Кому належать ці слова: "Я, український літератор, репресований за політичними мотивами в січні 1972 р. Я обстоював демократизацію – це було розцінено як спроба сплюндрувати радянський лад; моя стурбованість кризисним станом української культури була кваліфікована як націоналізм"?
- А. І. Дзюбі   В. В. Стусу
  - Б. Д. Павличку   Г. І. Світличному
7. Яка подія відбулася найпізніше?
- А. Прем'єра фільму "Тіні забутих предків" у київському кінотеатрі "Україна"
  - Б. Випуск першого номеру журналу "Український вісник"
  - В. поява перших зразків "самвидавської" літератури
  - Г. перші арешти членів Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод
8. Вкажіть учасників Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод:
- 1. О. Бердник   4. В. Симоненко
  - 2. Л. Лук'яненко   5. О. Тихий
  - 3. С. Параджанов   6. П. Шелест
9. Установіть відповідність між особою та фактом її біографії:

1. С. Параджанов	А. Редактор журналу "Український вісник"
2. М. Руденко	Б. Помер у тюремній лікарні в Ленінграді (відмовили нирки)
3. В. Марченко	В. Керівник Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод
4. В. Чорновіл	Г. Режисер кінофільму "Тіні забутих предків"
	Д. Генерал Радянської армії

10. Установіть відповідність між твором та його автором:

1. "Зимові дерева"	А. В. Чорновіл
2. "Інтернаціоналізм чи русифікація?"	Б. Л. Костенко
3. "Лихо з розуму"	В. В. Стус
4. "Україна наша Радянська"	Г. П. Шелест
	Д. І. Дзюба

Початок національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття

Автори: Олена Терещенко, Ганна Чернишова, Ірина Шеремета, Тетяна Завалко

Ключові слова	свобода, рівність, недискримінація, гідність
Підручник	історія України; Швидько Г.К. Історія України XVI-XVIII ст. - 8 клас
Місце в предметі	Тема № 3: Початок Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття
Форма	Урок-узагальнення
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> сприяти розвитку критичного мислення учнів; створити середовище, сприятливе для усвідомлення цінностей свободи, рівності, недискримінації, гідності.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> розглянути зміст понять "рівність", "свобода"; систематизувати знання учнів про Богдана Хмельницького як політичного діяча в контексті Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття; розвивати вміння аналізувати історичні джерела, порівнювати, робити висновки; допомогти учням в осмисленні цінностей свободи, рівності, недискримінації, гідності; з'ясувати роль Б. Хмельницького у реалізації цінностей, пов'язаних із правами людини в процесі державотворення середини XVII століття.
Коментарі	Додані питання до аналізу лібералізму та соціалізму в контексті загальної теорії прав людини.

1. Проблемне питання:

Якою є роль Богдана Хмельницького у формуванні цінностей, пов'язаних із правами людини в процесі державотворення середини XVII століття, реалізації прав та свобод.

2. Вправа "Зроби крок уперед" (за матеріалами "Компас" – посібник з навчання правам людини для молоді – Страсбург, Рада Європи, 2002

Мета вправи: дати можливість учасникам відчувати, наскільки різними чи схожими почувались у суспільстві представники різних соціальних груп, в залежності від їх етнічної приналежності, соціального статусу та державницької політики Речі Посполитої.

	<p>Інструкція щодо проведення:</p> <ol style="list-style-type: none"> Запропонувати усім учасникам картки з записаними формулюваннями соціальних ролей (додаток 1). Наголосити на тому, що не варто оголошувати запис (ролі можуть повторюватися). Учасникам пропонується протягом 2-3 хвилин "вжитися" у ролі. Для цього формулюються питання та пропозиції учасникам уявити: <ul style="list-style-type: none"> У якому будинку вони народилися? Як проводили час з батьками? Яким є їхнє повсякденне життя сьогодні? Яке їхнє соціальне оточення? Хто друзі? Який спосіб життя вони ведуть? Які мають потреби? Якими є доходи і доходи родини? Що хвилює? Про що турбуються? Попросити учасників дотримуватися тиші та уникати будь-яких реплік і коментарів під час вправи. Запропонувати стати усім в одну лінію. Вчитель зачитує перелік визначень (додаток 2). Учасник, який може ствердно відповісти на зачитане визначення, робить крок уперед. Після "виходу" учасників із ролей пропонується обговорити з ними те, що відбувалося.
<p>3. Робота в групах:</p>	<p><u>Завдання для груп:</u> проаналізувати історичні джерела і з'ясувати, як у них відображені цінності свободи, рівності, гідності, недискримінації.</p> <p>I група: документ "Із записок венеціанського посла Альберто Віміно про Б. Хмельницького (1650 р.)" (с. 122)</p> <p>II група: документ: "Розповідь секретаря французького посольства Польщі про початок переговорів ворогуючих сторін" (с. 141 – 142)</p> <p>III група: документ: "Зі свідчення венеціанського посла Альберто Віміно про державний устрій України (1650)" (с. 148)</p> <p>IV група: документ: "З універсалу Б. Хмельницького від 24 березня 1652 р." (с. 152 – 153)</p> <p>V група: документ: "Витяги зі Статей Богдана Хмельницького" (с. 165 – 166)</p>
<p>4. Презентація роботи груп.</p>	
<p>5. Рефлексія:</p>	<ul style="list-style-type: none"> Обговорення проблемного питання ("ПРЕС") Бесіда: <ol style="list-style-type: none"> Які події відбувалися у країнах Західної Європи в середині XVII століття? Порівняйте діяльність Б. Хмельницького та О. Кромвеля в контексті реалізації цінностей свободи, рівності, гідності, недискримінації в середині XVII ст.

ДОДАТОК 1

Соціальні ролі:

Ви – кріпак	Ви – український гетьман
Ви – жінка, яка працює за наймом у поміщицькому господарстві	Ви – польський гетьман
Ви – православний священик	Ви – литовський селянин
Ви – козак	Ви – міщанин
Ви – єврей, що мешкає у Києві	Ви – купець
Ви – польський селянин	Ви – селянин-українець, що мешкає у Східній Галичині
Ви – греко-католицький священик	Ви – єврей, що мешкає у Львові
Ви – представник козацької старшини	Ви – польський селянин
Ви – чумац, що має 15 возів	Ви – міський мешканець
Ви – дівчина 10-ти років з православної селянської родини з Лівобережної України	Ви – ремісник
Ви – член магістрату	

ДОДАТОК 2

Визначення

1. Ви – вільна людина
2. До вас не застосовуються тілесні покарання
3. Ви маєте власне житло і ведете власне господарство
4. Ви мешкаєте в місті
5. Ви можете дозволити собі екіпаж
6. Ваша мова, релігія та культура користуються повагою у суспільстві
7. Ви ніколи не відчували дискримінації через власне походження, того, яким Ви є
8. Ви вільно святкуєте релігійні свята з рідними та близькими
9. Вас не дуже хвилюють повинності на користь держави
10. Ваше життя – цікаве, і майбутнє своє ви бачите у позитивному світлі
11. Ви можете бути обрані в Сейм чи магістрат
12. Ви не відчуваєте ризику зазнати знущань чи переслідувань на вулиці через власне походження чи те, яким Ви є
13. Ви – освічена людина
14. Ви маєте право на користування землею
15. Ви користуєтесь визнанням та повагою в суспільстві
16. Вашу думку щодо соціальних та політичних питань поважають
17. Ви опікуєтесь пробудженням національної свідомості українського народу

Проблема людини в суспільстві. Алегоричність образу коня Шептала

Автор *Олена Бабенко*

Ключові слова	свобода, громадянське суспільство, гідність
Підручник	Українська література: підручник для 8 класу загальноосвітнього навчального закладу / Олена Міщенко. – К.: Генеза, 2008
Місце в предметі	Тема "З української прози". Урок "Володимир Дрозд. "Білий кінь Шептало". Проблема людини в суспільстві, знеособлення, свободи і рабства, дійсності і мрії"
Форма	Урок
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • удосконалення навичок коментування сюжету твору; • формування вмінь аналізувати поєднання уявного та реального у змісті твору; • розвивати вміння дискутувати; • виховувати особистість, яка розуміє власну індивідуальність, поважає права інших.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • провести детальний аналіз твору "Білий кінь Шептало" у контексті понять: гідність, свобода, рівність, громадянське суспільство; • сформувати вміння та навички, необхідні для проведення детального аналізу тексту через призму проблемного питання (завдання) та для проведення дискусії; • сформувати вміння чітко та лаконічно висловлювати власну думку, формулювати питання для ведення дискусії; • сформувати вміння розрізняти елементи іронії, алегорії, художні засоби у літературному творі.
Коментарі	Введено визначення понять. Використано Декларацію прав людини

1. Асоціативний куш

Учасникам пропонується напрацювати якомога більше понять про білих і сірих коней в оповіданні, провести порівняння, обговорити: яким бути краще і чому?

2. Робота з таблицею.

№	Проблема	Як вона зображена у творі?
1.	Індивідуальності	Табун коней, що мають сірий колір. Ці коні обходять стороною білого коня Шептала.
2.	Самовираження	Кінь відчував сором, коли його упряженого гнали містом, його діди та прадіди були цирковими героями.
3.	Свободи	Коня тримають постійно в упряжі.
4.	Вибору	Кінь тікає, але повертається, бо відчуває страх
5.	Ставлення суспільства	Ставлення до коня підпаса, Степана, людей.

3. Робота в групах.

Кожна група працює із окремою статтею Декларації, визначає проблему.

1 група – ст. 3 ("Проблема індивідуальності в суспільстві")

Завдання:

- Прочитати статтю Декларації. Яке право людини вона захищає?
- Знайти у тексті цитати – приклади приниження коня Шептала.
- Змалюйте словесно внутрішній стан коня.
- Проаналізувати, як автор вирішує цю проблему (дібрати цитати).

2 група – ст. 4 ("Проблема рабства і свободи")

Завдання:

- Прочитати статтю Декларації. Яке право людини вона захищає?
- Знайти у тексті цитати – приклади обмеження свободи коня Шептала.
- Змалюйте словесно внутрішній стан коня.
- Проаналізувати, як автор вирішує цю проблему (дібрати цитати).

3 група – ст. 19 ("Проблема життєвого вибору у творі")

Завдання:

- Прочитати статтю Декларації. Яке право людини вона захищає?
- Знайти у тексті цитати, де говориться про заборону будь-якого вибору для коня Шептала.
- Проаналізувати, як автор вирішує цю проблему (дібрати цитати).
- Перед яким вибором постає Шептало? Чому він повертається до стайні?

4 група – ст. 1 ("Проблема ставлення суспільства до особистості")

Завдання:

- Прочитати статтю Декларації. Яке право людини вона захищає?
- Знайти у тексті цитати – приклад різного ставлення окремих людей до білого коня. Чи засуджує автор поведінку людей?
- Назвіть риси громадянського суспільства. Аналізуючи текст, чи можна сказати, що герої твору – це звичайна маса людей.
- Запропонуйте обставини формування громадянського суспільства.

<p>4. Дискусія.</p>	<p>Учням пропонуються цитати із твору. Подумати, чому саме так пише автор? Які ваші думки щодо висловленого?</p> <ul style="list-style-type: none"> • "Він соромився упряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батоном кожному Степанові..." • "Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, лишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки". • "Протягом усього життя в стайні обманював себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднувато-сірим, попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на древніх предків. Недаремно Степан хльоскав його батоном, як і все інше бригадне бидло". • "Недаремно ж білим коням даровано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а для чужих очей краще лишитися колишнім".
<p>5. Підсумки</p>	<p><i>Зайняти позицію</i> (згодна/згодний, не згодна/не згодний, не визначилася/не визначився) стовно думок коня Шептала: "А й справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш! Краще вже й надалі прикидатися сіреньким та спокійним". Свою думку обґрунтувати.</p> <p><i>Рефлексія:</i></p> <p><i>Вправа "Мікрофон":</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • На уроці я зрозумів ... • Після прочитання тексту я подумав... • Я переконався... • Відтепер я зможу...
<p>6. Домашнє завдання</p>	<p>Написати твір-роздум "Чи схожі ми на коня Шептала?"</p>

ДОДАТОК

Витяг із Загальної Декларації прав людини

Стаття 1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4. Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і торгівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 19. Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Радянізація західних областей України.

Автори: Юрій Буланов, Тетяна Москаленко, Оксана Марчук, Ірина Терех

Ключові слова	свобода, гідність, природа державної влади
Підручник	Історія України: підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень /О.І. Пошетун, Н.М. Гупан. – К.: Освіта, 2011
Місце в предметі	Розділ 1. Україна в роки Другої світової війни. Тема 1-2. Початок Другої світової війни та зміна кордонів України
Форма	Фрагмент уроку
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • простежити причинно-наслідкові зв'язки; • розвивати навички критичного мислення (робота з документами, порівняння); • виховувати повагу до людської гідності і прав людини.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • ознайомити з методами впровадження радянізації; • розкрити сутність поняття радянізації; • скласти порівняльну характеристику впровадження радянізації на Західній Україні і становлення радянської модернізації 1928-1939 років; • з'ясувати причини і наслідки радянізації; • сформулювати вміння критично аналізувати та оцінювати причинно-наслідкові зв'язки.
Коментарі	<ul style="list-style-type: none"> • автору підручника на с.12 змінити слова "мирним способом" на "без явного супротиву населення"; • вчитель змінює джерело подане в підручнику.

I. Термінологічна робота

Пояснення вчителем терміну "радянізація" (Насильницьке насаджування на певній території норм екологічного, соціально-політичного, культурного життя. Що було характерним для тоталітарного радянського режиму).

Обговорення: Чи розкриває це визначення природу державної влади в площині "Держава-людина".

II. Складання таблиці

Для заповнення таблиці необхідно опиратися на домашнє завдання, отримане на попередньому уроці.

Схема таблиці на дошці, учні згадують ознаки, вчитель заповнює і одночасно коментує ознаки радянізації.

	Радянська модернізація 1928-1939	Радянська 1939-1940
Індустріалізація	спільне	
	відмінне	відмінне
Колективізація	спільне	
	відмінне	відмінне
Культурна революція	спільне	
Політична ситуація	спільне	

III. Термінологічна робота	
	"Депортація" - ... Робота з підручником, опрацювати визначення
IV. Висновок:	
	Зневага до людської гідності, позбавлення населення західноєвропейських земель свободи – це сутність радянської.

Справа Дрейфуса

Автори: Олена Бабенко, Лариса Махаріна, Галина Попик, Таня Папернюк.

Ключові слова	гідність, недискримінація, громадянське суспільство, індивідуалізм, як принцип прав людини, обов'язки держави та права людини
Підручник	Всесвітня історія: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. // С. О. Осмоловський, Т.В. Ладиченко. – К.: Генеза, 2009
Місце в предметі	Тема 4. Утвердження індустріального суспільства в провідних державах світу. Урок. Третя республіка у Франції (§ 22, с. 154)
Форма	Фрагмент уроку. Робота в групах із текстом підручника
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • формувати знання учнів про ключові поняття: гідність, дискримінація; • розвивати критичне мислення; • сприяти усвідомленню цінності прав людини
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • розглянути зміст ключових понять; • проаналізувати "справу Дрейфуса" в контексті прав людини; • визначити можливі механізми захисту прав людини; • викликати почуття солідарності в питаннях захисту прав людини; • приймати відповідальність за захист прав інших.
Коментарі	Запропоновані питання для розгляду матеріалу підручника щодо "справи Дрейфуса"

1. Робота учнів у групах (3 групи).

	<p>Вчитель розміщує на дошці таблички з написами ключових понять "гідність", "обов'язки держави та права людини", "громадянське суспільство". Кожна група отримує картки із завданням:</p> <p>I група – працює з поняттям "гідність".</p> <ul style="list-style-type: none"> • Прочитати текст підручника на с.154. Розглянути ілюстрацію на с.154 • Знайти у тексті приклади приниження Альфреда Дрейфуса. • Що, на вашу думку, міг відчувати Альфред Дрейфус в цій ситуації? <p>II група – працює із поняттям "обов'язки держави і права людини"</p> <ul style="list-style-type: none"> • Прочитати текст підручника на с.154. • Знайти у тексті приклади порушення прав людини. • Як влада пояснювала свої дії стосовно Дрейфуса? (Безпека держави, зберегти "честь мундира") • Чи ці аргументи можуть виправдовувати владу, якщо вона порушує права людини?
--	--

	<p>III група – працює з поняттям "громадянське суспільство"</p> <ul style="list-style-type: none"> • Прочитати текст підручника на с.154. • Знайти в тексті докази формування у Франції громадянського суспільства. • Які основні риси громадянського суспільства? (Небайдужість людей, незалежність від влади, активні дії, солідаризація) • Які можливі механізми захисту прав людини в даній ситуації? (Звернення до влади, написання статті, виступи на зібранні, мітинги) • Чи були результати діяльності громадянського суспільства?
<p>2.Презентація роботи груп.</p>	
<p>3.Вправа "Займи позицію":</p>	
	<ul style="list-style-type: none"> • став би на захист Дрейфуса; • не став би на захист Дрейфуса; • не визначився.
<p>4.Висновок</p>	
	<ul style="list-style-type: none"> • приниження людської гідності веде до порушення прав людини; • влада не може мати аргументів на своє виправдання, якщо порушує права людини; • права людини можна захищати не тільки індивідуально, а й колективно.

Додатки: Лист письменника Е.Золя президенту Французької Республіки Ф.Фору, опублікований 13 січня 1898р. в пресі під заголовком "Я звинувачую!"

Суспільно-політичне життя й політична боротьба в Україні в середині 50-х – першій половині 60-х років

Автор Тетяна Москаленко

*"Нет, Сталин не умер...
Но как из наследников Сталина
Сталина вынести?"*

Євген Євтушенко, "Наследники Сталина"

Ключові слова	свобода, гідність, природа державної влади, демократія
Підручник	Пометун О.І., Гупан Н.М. Історія України: підручник для 11 кл. загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту – академічний – К. 2011
Місце в предметі	Розділ 3. Україна в умовах політичної та економічної лібералізації суспільства (середина 50-х – середина 60-х рр.) Тема 13. Суспільно-політичне життя й політична боротьба в Україні в середині 50-х – першій половині 60-х років
Форма	комбінований урок
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> розкрити сутність процесу десталінізації, охарактеризувати його особливості в Україні; показати причинно-наслідкові зв'язки в площині прав людини; дати оцінку періоду 1953 -1964 рр.; продовжити роботу над розвитком критичного мислення учнів; сприяти вихованню відчуття причетності до історичного процесу, поваги до історичної пам'яті, людської гідності та поваги до думки іншої людини.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> сформувати вміння учнів працювати з історичними документами, аналізувати зміни в суспільно-політичному житті, формувати власну думку, робити висновки, тлумачити історичні поняття.
Обладнання	підручник, стінна карта "Україна у період десталінізації (1953-1964рр.)", фото М.Хрущова, додаткова література

I. Організаційний момент уроку

II. Актуалізація опорних знань

1. Хронологічний диктант:

- смерть Сталіна (5 березня 1953 р.);
- входження Кримської області до складу УРСР (19 лютого 1954 р.);
- утворення Черкаської області (7 січня 1954 р.);
- усунення Л.Берії від влади (липень 1953 р.);
- обрання М.Хрущова першим секретарем ЦК КПРС (7 вересня 1953р.);
- призначення першим секретарем ЦК КПУ О.Кириченко (червень 1953 р.)

2. Метод "Мікрофон". Що таке десталінізація?

Запитання учням:

- Чому десталінізація могла розпочатися тільки після смерті вождя?
- Чи спричинила смерть Сталіна боротьбу за владу в країні?
- Чи актуальними були реформи Хрущова?

III. Мотивація навчальної діяльності

Вчитель. Поняття "десталінізація" зазвичай пов'язують із XX з'їздом КПРС (14 – 24 лютого 1956 року), який дав перший, але такий потрібний поштовх процесу болючого вивільнення Радянського Союзу з мертвих обіймів казармено-табірної соціалізму. І якщо радянська пропаганда кожні такі партійні збори називала історичними, то саме цей з'їзд цілком заслуговує на таке визначення.

IV. Формування знань, вмінь і навичок учнів

1. XX з'їзд КПРС і початок лібералізації.

Вчитель. Дійсно, саме доповідь Першого секретаря ЦК Микити Хрущова "Про культ особи та його наслідки" розпочала відхід від непорушних канонів сталінізму.

Робота в групах. Групи учнів працюють над джерелами, наведеними в підручнику та відповідають на запитання.

1 група. З доповіді Першого секретаря ЦК КПРС М.Хрущова XX з'їзду КПРС "Про культ особи та його наслідки".

Запитання: Які факти з діяльності Сталіна свідчать про порушення прав людини?

2 група. Історик О.Субтельний про зміни у політичному житті радянського суспільства.

Запитання: На які зміни у площині "людина - влада" зауважує О.Субтельний?

Робота з документом: на основі поданого уривку зі спогадів М.Хрущова (додаток 1) визначте, якими мотивами він керувався, приймаючи рішення виступити із засудженням культу особи Сталіна. Чи можна стверджувати, що Хрущов зробив мужній громадянський вчинок?

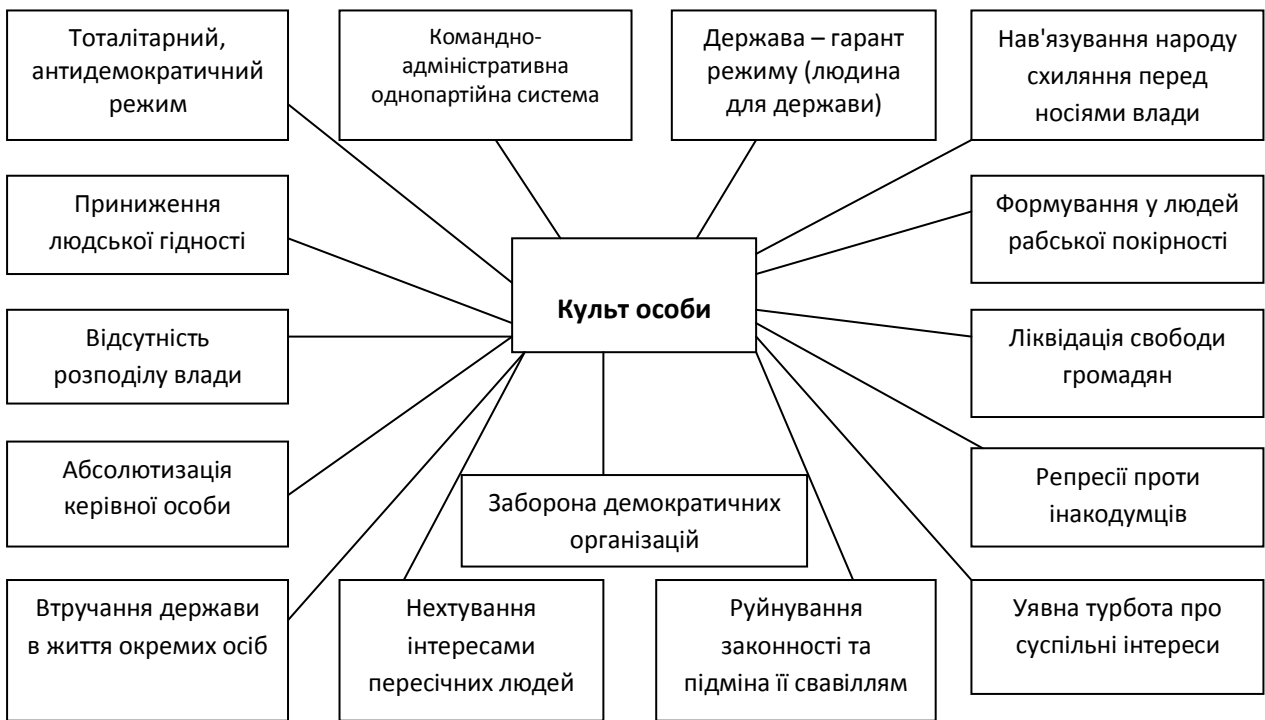
Словникова робота.

Культ особи – надмірне вшанування будь-якого діяча, перебільшення значення його заслуг; абсолютизація видатних осіб в історії.

Завдання. У вигляді схеми розкрити сутність поняття "культ особи" з точки зору прав людини (колективна робота).- *див. наступну сторінку.*

Вчитель. Критика М.Хрущовим культу особи сприяла політичному і морально-психологічному оздоровленню суспільства. Відголосом цих процесів стала **лібералізація** політичного режиму в СРСР – "**відлига**".

2. Реабілітація жертв сталінських репресій.

Робота з підручником

Робота в групах

1 група. Опрацювати пункт підручника і визначити суть політичної реабілітації за допомогою ключових слів

2 група. Опрацювати пункт підручника і визначити етапи реабілітації

3 група. Опрацювати джерело, наведене в параграфі "Про звільнення з-під адміністративного нагляду кримських татар, балкарців, турків..." та відповісти на запитання:

Які заходи щодо депортованих груп населення свідчать про усвідомлення порушення прав людини в радянській державі?

3. Ставлення в суспільстві до діяльності М.Хрущова.

Вчитель. XXII з'їзд КПРС (жовтень 1961 р.) ухвалив нову Програму КПРС, затвердив новий статут партії. Деякі нововведення обмежували владу партійних чиновників і викликали серед них роздратування. Прихований чиновницький саботаж посилювався, бо політичне реформування М.Хрущова передбачало скорочення адміністративно-управлінського апарату.

	<p>Словникова робота.</p> <p>Саботаж – злісне, умисне розладнання або зрив роботи при дотриманні видимості виконання її, прихована протидія виконанню чого-небудь.</p> <p>Прорахунки реформаторської діяльності М.Хрущова:</p> <ul style="list-style-type: none"> • демократизація проводилася дозовано, не глибинно; • реабілітація була неповною; • не відбувалось демонтажу тоталітарної системи, лише її модернізація; • викриваючи сталінізм, не відмовлялися від його методів; • відбувалося висування нового вождя. <p>Запитання. Якими були характер і межі демократизації державного життя?</p> <p>Метод "Займи позицію".</p> <p>Порухайтесь та відповідно розташуйтеся в таборі прибічників Хрущова та противників його курсу. Обґрунтуйте свій вибір.</p>
<p>4. Загострення боротьби серед вищого партійного керівництва України.</p>	
	<p>Самостійна робота.</p> <p>Метод "Рамка цілі" для опрацювання питання усунення М.Хрущова від влади.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Мета. (Чому? Навіщо? Для чого?) • План. (Яким чином? Як?) • Дія. (Що? Де? Коли?) • Результати. (Які наслідки? Які підсумки?)
<p>V. Застосування знань, вмінь і навичок учнів.</p>	
	<p>1. Експрес – запитання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Чи відбулася справжня демократизація в країні в роки "відлиги"? • Який характер мав реабілітаційний процес? • Хто не підлягав реабілітації? • Чим відрізняється амністія від реабілітації? • Як у цьому контексті ви розумієте вислів "Це солодке слово "свобода"?" <p>2. Оцініть вплив процесів десталінізації на тогочасне українське суспільство, врахувавши, що вже ставши пенсіонером, М.Хрущов якось промовив крізь сльози: "Якщо мене змогли зняти без кровопролиття, значить, я жив і працював не даремно..."</p> <p>3. Дискусія. Чи можливий культ особи сьогодні?</p>
<p>VI. Підсумок уроку. Чому такий епіграф було підібрано до уроку?</p>	
<p>VII. Домашнє завдання</p> <p>Опрацювати тему № 13. Скласти сенкан "Відлига".</p>	

ДОДАТОК 1

Уривок із спогадів М.Хрущова

"Мене турбувала думка: "Скінчиться з'їзд... А що далі? На нашій совісті залишаться сотні тисяч безвинно розстріляних людей... Мало хто вцілів, майже весь партійний актив було розстріляно або репресовано. Рідко кому повезло так, що він залишився живим". Накінець, я зібрався з силами і під час одної з перерв поставив питання: "Як бути з минулими розстрілами і арештами?... Бо ми вже знаємо, що люди, які були піддані репресіям, були невинуваті і не були "ворогами народу". Вони будуть повертатися із заслання. Ми ж утримувати їх там не станемо. Надо подумати, як їх повернути з честю... Люди будуть виходити з в'язниць, приїздити до рідних, розповідять родичам, знайомим, друзям, товаришам, як все було, і стане надбанням всієї країни і всієї партії, що ті, хто залишився в живих, були репресовані без вини... Замовчати це неможливо... Тому прошу подумати про наступне: ми проводимо перший з'їзд після смерті Сталіна. Вважаю, що саме на такому з'їзді ми повинні чистосердечно розповісти всю правду про життя і діяльність нашої партії і Центрального Комітету за звітний період... Ми ж були в керівництві країни разом зі Сталіним. Коли від колишніх в'язнів партія дізнається правду, нам скажуть: вибачте, як же таке? Відбувся ХХ з'їзд, а нам ні про що не розповіли... Злочини ж були? Нам самим, не чекаючи інших, слід сказати, що вони були. Коли нас будуть питати, то вже не стануть засуджувати".

Чартизм

Автор *Лариса Махаріна*

Ключові слова	громадянське суспільство
Підручник	Всесвітня історія: підручник для 9 класу загальноосвітнього навчального закладу/ С.О.Осмоловський, Т.В.Ладиченко.- К.: Генеза, 2009
Місце в предметі	Тема 2. Європа в добу революцій. Тема: Велика Британія у першій половині XIX століття
Форма	Фрагмент уроку. Міні – лекція вчителя, заповнення таблиці учнями, обговорення
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • формування знань учнів про демократичне громадянство та громадянське суспільство; • розвиток критичного розуміння подій і фактів історії та сучасності в контексті теорії демократичного громадянства; • формування розуміння цінності солідарних дій.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • розглянути зміст ключових понять; • проаналізувати чартизм, його ознаки; • визначити основні риси громадянського суспільства; • визначити чи наявні в сучасній Україні прояви громадянського суспільства; • просувати солідарну позицію в захисті прав людини.
Коментар	Додані питання, що дозволяють говорити, що чартизм сприяв формуванню громадянського суспільства

1. В ході міні–лекції вчителя учні заповнюють таблицю:

Чартизм	
<i>Причини</i>	
<i>Передумови</i>	
<i>Цілі</i>	
<i>Дії чартистів</i>	
<i>Результати</i>	
<i>Значення руху</i>	

2. Обговорення в загальному колі:

- Які факти свідчать, що чартизм був масовим та організованим рухом?
- Чи може цей рух свідчити про формування громадянського суспільства у Великій Британії?
- Які риси громадянського суспільства ми можемо визначити у чартизмі?
- Як ви вважаєте, чому влада не завжди підтримує громадянське суспільство?
- Чи можете назвати приклади, які свідчать про формування громадянського суспільства в сучасній Україні?

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ УРОКІВ ТА ЗАНЯТЬ

Захист дітей від фізичного та психічного насильства

Автор Ірина Терех

Ключові слова	свобода, рівність, гідність, права людини
Форма	виховна година
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> • ознайомити учасників з основними положеннями Конвенції про права дитини • формувати в учасників навички використання отриманих знань при вирішенні реальних життєвих ситуацій; • сприяти виробленню вміння приймати правильні рішення у складних ситуаціях
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> • проаналізувати основні положення Конвенції про права дитини; • сформувати навички, необхідні для прийняття рішень при вирішенні реальних життєвих проблем; • сформувати розуміння ключових понять : "свобода", "рівність", "гідність", "права людини".

1. Вступне слово вчителя. Мотивація тематики заняття

2. Вправа "Мікрофон"

Учасникам пропонується дати відповідь на питання "Хто я?". Усі запропоновані відповіді записуються на дошці чи фліп-чарті. Після цього підводиться висновок: які думки повторюються найчастіше.

Рефлексія: учасникам пропонується висловитися з приводу того, чому такими різними були відповіді на одне питання.

3. Вправа "Людина моїми руками"

Учасникам пропонується з аркуша паперу, не використовуючи ніяких засобів, "вирізати" силует людини. Результати обговорюються в групі: чому так сталося, що силуети всі різні? Чи не виникає у вас бажання захистити ці силуети від небезпеки? Від зовнішнього впливу? Як це можна зробити? Дітям пропонується накрити силуети своїми руками і подумати, хто, що і як може захистити їх, таким чином підвівши до висновку, що захистом слугують права.

4. Бесіда	
	<ul style="list-style-type: none"> • Чи порушувалися колись Ваші права? Чи відчували ви при цьому чиїсь насильницькі дії? • Як ви себе почували тоді, коли порушували Ваші права? • Чи виникало у вас бажання протидіяти цим порушенням? Як ви це робили? • Що таке, на Вашу думку, насильство? Які прояви воно має?
5. Робота з термінами	
	<p>Насильством можна визначити дію чи бездіяльність однієї людини до іншої, що завдає шкоди здоров'ю як фізичному так і психологічному, принижує почуття честі та гідності.</p> <p>Насильство – це фізична чи психологічна дія однієї особи на іншу, що порушує гарантоване Конституцією України право громадянина на особисту недоторканість.</p> <p>Насильство: фізичне, психічне, насильство з боку системи.</p> <p>Фізичне насильство – це умисне завдання тілесних ушкоджень, що може призвести до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди його честі чи гідності.</p> <p>Психологічне насильство пов'язане з дією однієї людини на психіку іншої шляхом словесних погроз або образ, переслідування, залякування.</p>
5.1 Робота в групах. Учасникам пропонується в групах пригадати та обговорити конкретні приклади насильства, свідками чи учасниками якого вони були, чи про яке розповідали інші. Групи озвучують свої напрацювання. Орієнтовні записи учнів:	
<p><u>Фізичне насильство:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • побиття • тілесні ушкодження • викручування рук • штовхання, брутальне поводження • позбавлення їжі • втягнення дітей до вживання алкоголю чи наркотиків 	<p><u>Психологічне насильство:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • образа переконань • образа віросповідання, національної, расової приналежності чи походження • приниження особи • насильство з боку однокласників • ігнорування почуттів свободи • нав'язування своїх поглядів, переконань
5.2 Рефлексія. Учасникам пропонується обговорити напрацьоване в групах:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Прояви якого типу насильства виявилися при обговоренні в групах? • До чого призводить насильство? • Чи можна розв'язати ці питання іншими шляхами? • Як зупинити насильство? • Чи можете Ви визначити, які права і ким було порушено?

	<p>Запропонувати учасникам на довільно обраному прикладі продемонструвати шляхи уникнення насильства – що для цього потрібно зробити? Як запобігти порушенню прав дитини?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Чим можуть бути зумовлені дії сторонніх спостерігачів? • Як вони можуть пояснити власну поведінку? • До яких наслідків приводить така поведінка? • Що сприяє займанню позиції протистояння? • Як активна позиція протистояння може вплинути на ситуацію? 						
<p>6. Обговорення актуальності питань, пов'язаних з правами дітей.</p>							
	<ul style="list-style-type: none"> • Як ви розумієте свої права? • Чи можете ви самостійно їх захистити у випадку, коли їх порушують? • Чи є порушення прав приниженням Вашої гідності? обмеженням свободи? 						
<p>7. Робота в групах.</p>							
	<p>Кожна група отримує аркуш із зафіксованим на ньому одним із прав. Пропонується учасникам заповнити таблицю, зробивши кілька записів, спираючись на власний досвід.</p> <table border="1" data-bbox="375 1086 1385 1232"> <thead> <tr> <th data-bbox="375 1086 703 1182">Як дане право дітей порушується?</th> <th data-bbox="703 1086 1099 1182">Хто відповідальний за порушення права? Чому?</th> <th data-bbox="1099 1086 1385 1182">Як виправити ситуацію?</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="375 1182 703 1232"></td> <td data-bbox="703 1182 1099 1232"></td> <td data-bbox="1099 1182 1385 1232"></td> </tr> </tbody> </table>	Як дане право дітей порушується?	Хто відповідальний за порушення права? Чому?	Як виправити ситуацію?			
Як дане право дітей порушується?	Хто відповідальний за порушення права? Чому?	Як виправити ситуацію?					
	<p>Групи обговорюють шляхи подолання негативної ситуації, яка може виникнути. При цьому пропонується звернути увагу на те, як реалізується в подібних ситуаціях:</p> <table border="1" data-bbox="375 1326 1402 1704"> <tbody> <tr> <td data-bbox="375 1326 890 1704"> <ul style="list-style-type: none"> • право на життя, свободу та безпеку; • свобода від рабства; • рівність перед законом; • свобода пересування та проживання; • свобода від несанкціонованого арешту чи вигнання; </td> <td data-bbox="890 1326 1402 1704"> <ul style="list-style-type: none"> • свобода від знущань та жорстокості, покарання; • свобода думки, совісті та віросповідання; • право на працю; • право на відповідний рівень життя; • право на відпочинок; • свобода одруження. </td> </tr> </tbody> </table>	<ul style="list-style-type: none"> • право на життя, свободу та безпеку; • свобода від рабства; • рівність перед законом; • свобода пересування та проживання; • свобода від несанкціонованого арешту чи вигнання; 	<ul style="list-style-type: none"> • свобода від знущань та жорстокості, покарання; • свобода думки, совісті та віросповідання; • право на працю; • право на відповідний рівень життя; • право на відпочинок; • свобода одруження. 				
<ul style="list-style-type: none"> • право на життя, свободу та безпеку; • свобода від рабства; • рівність перед законом; • свобода пересування та проживання; • свобода від несанкціонованого арешту чи вигнання; 	<ul style="list-style-type: none"> • свобода від знущань та жорстокості, покарання; • свобода думки, совісті та віросповідання; • право на працю; • право на відповідний рівень життя; • право на відпочинок; • свобода одруження. 						
<p>Рефлексія. Учасникам пропонується висловитися з приводу того:</p>							
	<ul style="list-style-type: none"> • що відбувалося на занятті; • які думки у них викликало побачене чи почуте; • яку корисну інформацію вони почерпнули для себе; • чи відбулося на занятті щось, що докорінно змінило їхнє бачення проблем, що обговорювалися. 						

Можливості застосування інтерактивної освітньої технології "дебати" в школах

Автор Назарій Боярський

Ключові слова

верховенство права, гідність, громадянське суспільство, демократія, індивідуалізм, недискримінація, обов'язки держави та права людини, природа державної влади, рівність, свобода.

I. Дебати як освітня технологія

У системі сучасної освіти виникла проблема адаптації навчальних програм і матеріалів до сучасного життя. Актуалізувалася необхідність формування в учнів особистісних якостей, які дали б можливість реагувати на динамічні зміни в суспільстві та знайти себе в ньому.

Ускладнення вимог до особистості в сучасному світі обумовило наступні тенденції глобальних змін у сфері освіти:

- перехід від статичної моделі освіти до формування динамічних структур розумової діяльності учнів;
- заміна малоефективного вербального способу передачі знань від вчителя до учня на системно-діяльнісний підхід;
- орієнтація навчання на активне засвоєння слухачами способів пізнавальної діяльності;
- перехід від переважно пояснювально-ілюстративних технологій навчання до особистісно-орієнтованих, розвиваючих;
- адаптація процесу навчання до запитів і потреб особистості з перспективою мобільної самореалізації в постійно мінливих умовах сучасного суспільства.

Технологією, яка повністю відповідає сучасним вимогам і тенденціям розвитку освіти, є "дебати".

Технологія "дебати" передбачає:

- активну участь учнів в пошуковій навчально-пізнавальній діяльності, організованій на підставі внутрішньої мотивації;
- організацію спільної діяльності, партнерських відносин між тими, хто навчає, і тими, хто навчається, включення учасників у педагогічно-доцільні виховні відносини в процесі навчальної діяльності;
- забезпечення діалогічного спілкування не тільки між викладачем і слухачами, але й між тими, хто навчається в процесі засвоєння нових знань.

Використання технології "дебати" в навчальному процесі сприяє створенню стійкої мотивації навчання для учасників, так як досягається особистісна значущість навчального матеріалу. Наявність елемента змагальності стимулює творчу, пошукову діяльність, а також ретельне опрацювання основного матеріалу, що вивчається. Теоретична обґрунтованість і багата практика застосування дебатів у середніх та вищих навчальних закладах, дає можливість говорити про те, що дана технологія дозволяє вирішувати безліч завдань.

Завдання, які вирішують дебати можна об'єднати у блоки:

- **навчальні**, бо сприяють актуалізації, систематизації та закріпленню отриманих раніше знань, оволодіння новими знаннями, вміннями та навичками, розширенню кругозору;
- **розвиваючі**, тому що сприяють розвитку інтелектуальних, логічних і лінгвістичних якостей, творчих здібностей;
- **основоположні**, бо сприяють формуванню морально-світоглядної позиції і установок поведінки, громадянських якостей і навичок взаємодії у суспільстві;
- **виховні**, адже сприяють формуванню культури спору та ведення дискусії, терпимості та толерантності до опонентів, визнання множинності підходів до вирішення проблеми;
- **комунікативні**, тому що сприяють поліпшенню взаємодії у процесі міжособистісного спілкування в умовах спільної діяльності;
- **соціалізуючі**, адже сприяють залученню до норм і цінностей громадянського суспільства, адаптують до умов сучасного світу, розвивають навички роботи в команді.

Застосування дебатів у процесі навчання має велике значення в різних сферах:

- **розвиваюче значення** полягає в тому, що дебати дозволяють учасникам розвивати силу волі, пам'ять, мислення, включаючи вміння зіставляти, порівнювати, знаходити аналогії, самостійно здобувати і аналізувати різнопланову інформацію про актуальні для людини і суспільства проблеми та ін.;
- **дидактичне значення** виражається в тому, що дебати є основою для формування в учасників навчальних умінь та практичних навичок, а також найважливіших якостей, необхідних людині в сучасному світі;
- **виховне значення** виявляється в тому, що дебати дозволяють учасникам виробляти самостійність оцінок, морально-світоглядну позицію і поведінкові установки. Учасники дебатів, як показують опитування і спостереження, володіють більш високою комунікативною культурою, товариськістю, здатністю знайти компроміс;
- **соціалізуюче значення** виражається в тому, що дебати є освітньою технологією, механізмом залучення учасників до норм і цінностей громадянського суспільства, культури прав людини, дозволяють дебатерам адаптуватися до умов сучасного суспільства, що передбачає вміння конкурувати, вести полеміку, відстоювати свої інтереси на основі володіння правовою базою і вміння застосовувати свої знання.

Поліфункціональність технології "дебати" зобов'язана діалогівій структурі дебатів як таких. Вона сприяє бурхливому особистісному зростанню учасників дебатів, стимулює активну пізнавальну діяльність, значно розширює горизонти самопізнання, розвиває логіко-синтетичні, прогностичні здібності, прищеплює почуття автономії, відповідальності, незалежності особистості.

В основу технології дебатів як інноваційної освітньої технології закладені такі **принципи**:

- **суспільно-корисна спрямованість процесу дебаткування**. Ця вимога означає, що основною метою застосування дебатів повинно бути виховання громадян із розвинутими інтелектуальними здібностями, творчим ставленням до світу, почуттям особливої відповідальності та моралі, здатних до перетворювальної продуктивної діяльності;

- **гуманістичний характер і гуманістична спрямованість дебатів.** Процес організації та проведення дебатів має бути заснований на повному визнанні людських і громадянських прав тих, кого навчають і поваги до них;
- **варіативність.** Даний принцип дає можливість змінювати другорядні елементи (формат, методи роботи тощо) при збереженні суті дебатів як технології;
- **універсальність.** Означає широкі можливості застосування дебатів і на різних стадіях навчання, і при організації дозвілля учасників;
- **інтеграційний зв'язок дебатів із життям.** Цей принцип означає те, що теми дебатів повинні відповідати життєвим запитам та бути актуальними, залучати учасників до реальних життєвих відносин і проблем;
- **орієнтація на самоосвіту тих, хто навчається.** Дебати як методика часто передбачають самостійний пошук матеріалів учасниками, їх систематизацію та аналіз, таким чином стимулюючи їх до самостійного самонавчання;
- **єдність світогляду і поведінки.** Застосування технології "дебати" має супроводжуватись організацією діяльності, в якій учасники були б впевненими в істинності й життєздатності отриманих знань, ідей, оволодівали б уміннями та навичками соціально-ціннісної поведінки;
- **орієнтація на позитивні моменти в людині.** Процес організації та проведення дебатів організовується так, щоб виявляти в кожному учаснику позитивні якості, спираючись на які, можна добиватися успіхів у формуванні всіх інших, заданих метою освіти;
- **врахування вікових та індивідуальних особливостей.** Теми, формат дебатів і методи роботи повинні відповідати індивідуальним особливостям і віку учасників;
- **орієнтація на демократизацію навчального процесу.** Базується на встановленні рівноправних відносин між суб'єктами процесу навчання.

Інноваційна технологія "дебати" по праву належить до так званої "відкритої педагогіки", в якій навчання розглядається як процес розвитку здібностей, умінь і особистісних якостей учнів, а викладач виступає керівником цього процесу.

Таким чином, дебатам як педагогічній технології властиві не тільки такі особливості як технологічність, продуктивність, але і, що дуже важливо, – гарантована ефективність. Технологія "дебати" дозволяє вирішити одне з головних завдань системи освіти, а саме: побудова правової держави шляхом підготовки молодого покоління: ерудованих, з високою культурою, із гнучким мисленням, цілеспрямованих, упевнених у собі, вільних від стереотипів громадян.

Перевагами технології "дебати" є:

- формування критичного мислення в учасників;
- диференціація змісту навчального матеріалу;
- забезпечення індивідуалізації навчальної діяльності;
- різноманітність форм і методів навчання;
- формування узагальнених практичних умінь у тих, хто навчається дебатуванню.

Використовуючи технологію "дебати" при вивченні окремих тем, пов'язаних з правами людини, тренер може вирішувати наступні завдання:

1. Завдання змістовного плану:

- ✓ усвідомлення слухачами протиріч, труднощів, пов'язаних з обговорюваною проблемою;
- ✓ актуалізація раніше отриманих знань;
- ✓ творче переосмислення можливостей їхнього застосування.

2. Завдання організації взаємодії в групі:

- ✓ виконання колективних завдань;
- ✓ узгодженість в обговоренні проблеми та вироблення підходу до її вирішення;
- ✓ дотримання спеціально прийнятих правил і процедур спільної діяльності.

На перетині цих завдань відбувається:

- переробка відомостей та інформації для переконливого викладення;
- представлення позиції тих, хто навчається, її аргументація;
- вибір і зважування підходів до розгляду та вирішення проблеми.

Алгоритм дебатів як освітньої технології складають **п'ять основних послідовних етапів:**

1. Орієнтація учасників:

- визначення проблеми;
- формулювання мети дебатів.

2. Підготовка до проведення дебатів:

- складання плану дослідження теми;
- збір необхідної інформації;
- аналіз інформації;
- побудова ліній ствердження і заперечення.

3. Проведення дебатів:

- виступи учасників;
- аналіз гри;
- винесення суддівського рішення.

4. Обговорення дебатів:

- опис відбуваються дебатів;
- аналіз та конструктивна критика діяльності;
- фіксація особистісних змін учнів;
- рекомендації навчаються з урахуванням виявлених у них особистісних змін;
- рефлексія позиції учнів щодо обговорюваної теми.

5. Післядія:

- застосування засвоєного в практичній діяльності.

Співвідношення і значення етапів визначається цілями та завданнями навчального процесу, особливостями теми, проблеми, індивідуальними та віковими особливостями, рівнем розвитку тих, хто навчається.

Форми використання дебатів у процесі навчання:

1. Класичні дебати

Це власне формат дебатів, де беруть участь команди, а інші учасники є або пасивними слухачами, або "рецензентами", або суддями. Проте задіяти кожну людину в таких дебатах важко, тому цей тип дебатів має досить обмежене застосування на заняттях.

2. Експрес-дебати

Це дебати, в яких орієнтація і підготовка як етапи технології "дебати", зведені до мінімуму. Підготовка здійснюється безпосередньо на занятті з навчальних матеріалів та розповіді учасника. Цей тип використання формату дебатів може розглядатися як елемент "зворотного зв'язку", закріплення навчального матеріалу, або як форма активізації пізнавальної діяльності.

3. Модифіковані дебати

Це використання окремих елементів формату дебатів, чи дебати, в яких допущено деякі зміни правил. Наприклад:

- скорочується регламент виступів;
- збільшується кількість гравців у командах;
- допускаються запитання з аудиторії;
- організовуються "групи підтримки", до допомоги яких команди можуть звертатися;
- здійснюється рольова гра, тобто учасники виконують будь-яку роль;
- створюється "група експертів", яка може або здійснювати функції суддівства, або підводити підсумок гри, демонструючи зіткнення позицій, або виробляти компромісне рішення, що часто буває необхідним для реалізації навчальних цілей;
- змінюється (з'являється) роль ведучого ігор – навчаючого. На різних етапах гри вона визначається в залежності від підготовленості учасників.

Класифікація дебатів при навчанні прав людини

Дебати також можна розділити на кілька видів:

1. Проблемні дебати – дебати, що передбачають знайомство учасників з різними концепціями та підходами до прав людини. Яскравим прикладом таких дебатів може бути гра на тему "Особисті права людини важливіші від соціальних прав", "Прав четвертого покоління не існує". Слід зазначити, що проблемних дебатів може бути небагато – лише по головних, ключових, дискусійних проблемах.
2. Дебати як форма роботи з документами – дебати, засновані на різних джерелах і передбачають роботу учасників з документами. Ці дебати покликані навчити працювати з нормативними джерелами. Наприклад, при підготовці до дебатів за темою "Дотримання прав людини в СРСР", учасники працюють з документами Московської Гельсінської Групи.
3. Дебати можуть виступати як форма підведення підсумків самостійної роботи учасників з якої-небудь проблеми, тобто бути формою презентації та осмислення результатів роботи з

навчальною і науковою літературою. Прикладом таких дебатів може стати гра на тему: "Політика Леоніда Кучми стала причиною порушення прав людини в Україні".

4. Дебати як засіб формалізації дискусії. У процесі вивчення прав людини, учасники нерідко стикаються з дискусійними проблемами, які настільки зачіпають їх особу, що не можуть стати предметом раціонального обговорення. Слухачі часто зазнають труднощів перед ситуацією, коли необхідно пред'явити групі свою думку з таких проблем у неформалізованому обговоренні. Засобом подолання такої ситуації стає формалізація дискусії, тобто переведення її в русло дебатів.

5. У формі дебатів можуть бути організовані повторно-узагальнювальні заняття. При цьому, як правило, розвиток учасника відбувається у напрямку розширення інструментарію, а не накопичення змісту. Дебати проходять на базі основного змісту навчального матеріалу. Як приклад таких занять-дебатів можна навести наступні теми: "Права людини важливіші від положень законодавства окремих держав", "В цілях безпеки суспільства допустимо обмеження прав людини". Проте цю форму дебатів варто використовувати з великою обережністю, тому що:

- занадто великий обсяг матеріалу для підготовки;
- гра рідко йде відповідно до завдань, запланованих викладачем – як правило, увага гравців концентрується не на ключових моментах, а на досить вузьких проблемах – де виявилися прогалини в знаннях опонентів.

Проведення дебатів при навчанні прав людини має цілий ряд особливостей, пов'язаних:

- з особливостями матеріалу

На відміну від інших дебатів, дебати про права людини часто пропонують ймовірні ситуації, коли учасники гри стикаються з необхідністю моделювання реальних процесів і подій;

- з особливостями організації

Дебати не можуть бути першим рівнем знайомства з грою і вимагають досить тривалої фази орієнтації. Варто зауважити, що хід дебатів іноді важко спрогнозувати, тому при використанні дебатів як форми організації заняття, з одного боку, потрібна хороша завчасна підготовка учасників, щоб у них був певний багаж знань для живого ділового діалогу, з іншого боку, тренеру важливо передбачити можливості обережного коригування ходу дебатів (мова йде про коригування змісту, але не технології дебатів). Важливо пам'ятати, що правила встановлюються і обумовлюються до початку дебатів і не можуть змінюватися в процесі гри. Наприклад, не можна сказати учаснику, що він говорить все неправильно і взагалі не справляється зі своєю роллю, тому повинен закінчити свій виступ раніше відведеного йому часу;

- з особливостями освітніх цілей

Дебати про права людини з точки зору змісту ближчі до наукових або публічних дискусій, тому, як вже зазначалося вище, допустима робота синтезувальної команди. Крім того, реалізація освітніх цілей передбачає досить тривалу посткомунікативну фазу (аналіз і обговорення гри).

II. Всесвітній формат шкільних дебатів

Всесвітній формат шкільних дебатів (англ. World Schools Debate Format або World Schools Style debating (WSS)) був створений в 1998 році в Австралії спеціально для проведення Чемпіонату світу зі шкільних дебатів. Наразі це найбільш розповсюджений формат в дебатах серед школярів.

У кожній грі виступають дві команди – Ствердження (Уряду) і Заперечення (Опозиції), – по три спікери кожна, які в загальній сумі виголошують вісім промов. Перші шість промов тривалістю по вісім хвилин, після яких кожна команда завершує дебати виголошення чотирьоххвилинної заключної промови. Команда Ствердження повинна захистити певну резолюцію (тему для дебатів), команда Заперечення має її спростувати.

Регламент виступів і ролі спікерів:

1. **Перший спікер сторони Ствердження.** Цей гравець повинен дати визначення основних понять в резолюції та висунути більшість (зазвичай дві третини) аргументів на підтримку теми.
2. **Перший спікер сторони Заперечення.** Цей гравець у своїй промові робить спростування аргументів Першого спікера сторони Ствердження (можлива атака визначень) і висуває більшість (зазвичай дві третіх) своїх аргументів проти теми.
3. **Другий спікер сторони Ствердження.** Гравець повинен атакувати конструктивні аргументи Першого спікера сторони заперечення, захистити аргументи своєї команди, які були спростовані Першим спікером сторони Заперечення і висунути нові аргументи (зазвичай одна третя) на підтримку теми.
4. **Другий спікер сторони Заперечення.** У своїй промові гравець атакує нові аргументи Другого і частково Першого спікерів сторони Ствердження. Також гравець повинен захистити спростовані аргументи Першого спікера сторони Заперечення і висунути свої нові аргументи (зазвичай одна третя) проти теми;
5. **Третій спікер сторони Ствердження.** Обов'язок гравця - атакувати аргументи Другого спікера і частково Першого спікера сторони Заперечення. Також він повинен захистити спростовані аргументи Другого і частково Першого спікерів боку Ствердження;
6. **Третій спікер сторони Заперечення.** Цей гравець повинен атакувати заперечення Третього спікера сторони Ствердження та захистити аргументи Другого гравця сторони Заперечення;
7. **Останнє слово сторони Заперечення (Перший або Другий спікер команди).** Гравець повинен підвести підсумки дебатів з точки зору своєї команди, зробити ефектний висновок.
8. **Останнє слово сторони Ствердження (Перший або Другий спікер команди).** У своїй промові гравець підводить підсумки дебатів з точки зору своєї команди, тобто робить ефектне завершення.

Спікер	Час виступу	Обов'язки
Перший спікер сторони Ствердження (Перший спікер сторони Заперечення)	8 хв.	<p><i>Ствердження: 100% промови - новий матеріал. Заперечення: 80% промови - новий матеріал, 20% промови - спростування кейса опонентів.</i></p> <p>Гравці:</p> <ul style="list-style-type: none"> • інтерпретують тему дебатів і відповідають на неї; • "розділяють аргументи" - які аргументи вводить перший, які - другий спікер; • вводять основну / більшу частину кейсу своєї команди; • відповідають на інформаційні запити опонентів по ходу виступу; • <u>для сторони заперечення:</u> висунення контраргументів (більшої кількості).

Думати демократично.

<p>Другий спікер сторони Ствердження</p> <p>(Другий спікер сторони Заперечення)</p>	<p>8 хв.</p>	<p><i>25-50% (співвідношення ситуативне, залежить від дебатованої сторони) - нові аргументи (одна третя частина кейсу); 50-75% - спростування попередньої промови опонента.</i></p> <p>Гравці:</p> <ul style="list-style-type: none"> повинні почати з невеликого резюме: предмет суперечки і в чому їх обов'язок; спростовують аргументи опонентів, не забуваючи про командну лінію. Спікер сторони Ствердження може витратити на це до 40% від часу, а спікер від сторони Заперечення - до 50%; вводять нові аргументи. Спікер сторони Ствердження може витратити на це до 60% від часу, а спікер від лінії Заперечення - до 50%; дають відповіді на інформаційні запити опонентів по ходу виступу.
<p>Третій спікер сторони Ствердження</p> <p>(Третій спікер сторони Заперечення)</p>	<p>8 хв.</p>	<p>Дані спікери не мають права вводити новий матеріал (нові аргументи - 0%), але при цьому можуть використовувати нові приклади і підтримки для вже наведених аргументів кейса!</p> <p>Гравці:</p> <ul style="list-style-type: none"> відповідають на аргументи опонентів (60-75% часу); відновлюють вихідний кейс своєї команди, не забуваючи про командну лінію (25-40% часу); дають відповіді на інформаційні запити опонентів по ходу виступу.
<p>Перший або Другий спікер сторони Ствердження</p> <p>(Перший або Другий спікер сторони Заперечення)</p>	<p>4 хв.</p>	<p>Дані спікери не мають права вводити новий матеріал (0%). Їм забороняється введення нових аргументів, прикладів, фактів!</p> <p>Гравці повинні зробити аналіз гри, яка відбулась, виділити основні області зіткнень, намагаючись показати кращі сторони гри своєї команди.</p>

Можливі елементи структури виступу спікера:

- ✓ вітання - привітатися, представитися, представити команду;
- ✓ тема - оголосити тему для дебатів;
- ✓ актуальність - показати, чому ця тема важлива для обговорення;
- ✓ дефініції - визначити ключові поняття теми, тим самим звузивши її до конкретної області;
- ✓ критерій (командне завдання) - основна ідея (мета, цінність, завдання), яку команда прагне довести суддям, захищаючи / спростовуючи дану тему;
- ✓ "розподіл роботи" спікерів - коротко назвати всі аргументи команди, сказати, який спікер що з цих аргументів представить;
- ✓ аргументи – див. нижче;
- ✓ висновок - пояснити, яке завдання виконували під час виступу, що вдалося показати.

Заключні промови ("останнє слово")

Всесвітній формат шкільних дебатів передбачає додаткову промову від кожної команди, що називається **останнім словом** (іноді говорять "право на відповідне слово" . Цю коротку, чотирихвилинну промову проголошує перший або другий спікер кожної з команд (найчастіше перший), причому у зворотному порядку в порівнянні з іншими виступами в дебатах (тобто сторона заперечення першою починає цю заключну промову, після чого виступає сторона Ствердження, яка завершує всі дебати). Завдання спікерів, які виголошують "останнє слово" полягає в тому , щоб:

- позначити одну або більше областей зіткнення думок, навколо яких відбувалися дебати (предмет дискусії);
- оцінити хід проведення дебатів;
- пояснити причини, з яких своя команда виграла раунд;

Під час заключних промов спікерам заборонено наводити нові аргументи!

Іноді "останнє слово" називають "промовою пристрасного судді" в дебатах, оскільки його стиль і структура схожі на те, як суддя пояснює своє рішення після раунду, але тільки з метою переконати публіку в тому, що власна команда виграла.

Структура аргументу, яка використовується у всіх промовах:

1. Твердження - коротка назва аргументу, що відображає його суть; "ярлик", під яким даний аргумент буде фігурувати в грі;
2. Пояснення - розкриття твердження, пояснення, чому це важливо, як це підтверджує тему;
3. Доказ - приклади, статистика, факти, що показують вірність твердження;
4. Висновок - пояснення, як аргумент пов'язаний з темою та критерієм і як він їх досягає.

Інформаційні запити

Під час перших шести промов (але тільки не в заключних), члени опонуючої команди можуть попросити дозволу і задати інформаційні запитання, таким чином вставивши зауваження (коментар, питання, репліку), на яке виступаючий спікер повинен негайно відповісти. Спікери, що задають питання мають бути лаконічними і не займати більше 15 секунд.

Правила роботи з інформаційними запитам:

1. Інформаційні запити можуть бути:
  - уточнюючими (якщо щось незрозуміло в кейсі опонентів);
  - атакуючими (атака на аргументи опонентів);
  - пояснюючими (наприклад, прояснення поточної ситуації з обговорюваного питання (status quo);
  - логічними (які з'ясовують зв'язок підтримок, фактів, статистики, інших доказів з аргументами).
2. Виступаючий спікер не зобов'язаний приймати всі інформаційні запити, дозвіл на які в нього просять, але якщо він / вона не прийме жодного - це буде негативно оцінено суддями. У середньому, спікер повинен прийняти два-три інформаційних запити за промову, не більше і не менше.
3. Запити не повинні задаватися під час першої та останньої "захищених" від інформаційних запитів хвилин перших трьох виступів сторін, а також під час обох четвертих промов.

4. Неприпустима обструкція, тобто часті повторні запити, що задаються явно з метою збити опонента з думки і тим самим перервати хід його виступу.
5. Виступаючий спікер є "господарем часу": він може прийняти, відхилити запит або запропонувати почекати опоненту декілька секунд.

Специфіка формату:

- немає пауз між промовами;
- інформаційні запити задаються під час промов. Причому інформаційний запит відрізняється саме тим, що звучить не завжди у формі запитання. Однак дати якусь відповідь на таку ремарку виступаючий спікер все одно має;
- кейс (аргументи) ділиться між першими двома спікерами;
- четверту промову в команді (порівняльний аналіз позицій сторін, "заключне слово") виголошує або перший, або другий спікер;
- останні промови "міняються місцями": спочатку виступає спікер Заперечення ("блок Заперечення"), завершує гру спікер Ствердження.

Суддівство

Зазвичай цей формат оцінюють колеги суддів, що складаються з непарної кількості (зазвичай 3 особи). Важливим у суддівстві є оцінка виступів спікерів за особливою шкалою балів. Існують три критерії суддівства:

1. стиль (спосіб виступу, манера говорити, ораторське мистецтво);
2. зміст (аргументація та аналіз);
3. стратегія (структура виступу і розвиток загальнокомандної лінії аргументації).

Тому важливо оцінити не тільки, що сказав спікер, але і як і в якій послідовності він чи вона це зробили.

Перший і другий критерії (стиль і зміст) оцінюються виходячи з максимальної суми 40 балів за кожним критерієм, третій критерій (стратегія) виходячи з максимальної суми 20 балів кожному спікеру. Загальна сума балів за трьома критеріями складає оцінку спікера в перших шести конструктивних промовах. Таким чином, бали нараховуються виходячи з 100 бальної шкали, але реальна сума зазвичай рідко буває нижче 60 і вище 80 балів.

Заключні промови ("Останнє слово") оцінюються виходячи з 50 бальної максимальної шкали (іноді також розбивається за трьома критеріями - 20 за стиль, 20 за зміст, і 10 за стратегію - але часто і виставляється єдиною сумою). При оцінюванні даних промов рідко виставляється сума вище 40. Середня промова оцінюється приблизно на 25 балів.

Таким чином, загальна кількість балів команди виходить виходячи з складання чотирьох оцінок за чотири виступи від кожної команди.

III. Можливі теми для дебатування

Нижче наведені можливі теми для дебатування. Даний перелік містить теми з різним ступенем конкретності, тому що деякі дебатні формати передбачають звуження теми дебатування.

1. Аборти на всіх стадіях вагітності мають бути заборонені.
2. Безпека держави важливіша від реалізації права на інформацію.
3. В інтересах суспільства слід обмежити права людини.
4. Втручання у внутрішні справи інших країн з метою захисту прав людини виправдано.
5. В'язниця не місце для дитини.
6. В'язні не повинні мати право голосу.
7. Гуантанамо треба закрити.
8. Демократія може ще раз вбити Сократа.
9. Диктатура може бути виправдана.
10. Довічне ув'язнення без права дострокового звільнення для неповнолітніх, які скоїли тяжкі злочини проти особистості, виправдано.
11. Допомога країнам, що розвиваються повинна бути пов'язана з проблемою дотримання прав людини.
12. Евтаназія має бути легалізована.
13. Забезпечення прав людини - внутрішня справа держави.
14. Забезпечення прав національних меншин загрожує цілісності держави.
15. Заборона носіння ручної вогнепальної зброї дає злочинцеві перевагу над законслухняними громадянами.
16. Засуджені до довічного ув'язнення повинні мати право заміни покарання на страту.
17. Інтернет повинен піддаватися цензурі.
18. Легкі наркотики слід легалізувати.
19. Лікарі зобов'язані повідомляти про всі випадки ймовірного домашнього насильства.
20. Мова ворожнечі має визнаватися злочином.
21. Необхідна більша свобода для вираження поглядів.
22. Неприпустимо піддати страті злочинців.
23. Носіння релігійних символів у державних і муніципальних школах слід заборонити.
24. Обмеження прав людини в обмін на економічну стабільність виправдано.
25. Одностатеві шлюби повинні бути дозволені.
26. Одностатевим парам необхідно дозволити всиновлювати дітей.
27. Порнографію необхідно заборонити.
28. Права людини - це міф.
29. Права людини - це розкіш, яку не можуть дозволити собі країни, що розвиваються.
30. Права людини важливіші суверенітету окремих держав.
31. Приватне життя політиків має бути публічним.

32. Право суспільства на інформацію переважає над правом кандидата на приватне життя.
33. Проституція має бути легалізована.
34. Расова дискримінація повинна вважатися злочином.
35. Реабілітація злочинців важливіша їх покарання.
36. Результати наукових досліджень повинні бути безкоштовні для всіх.
37. Релігії не місце в школі.
38. Риз важливіше, ніж права людини.
39. Робота Комітету ООН з прав людини неефективна.
40. Свобода аморальної людини повинна бути обмежена.
41. Свобода слова повинна бути необмеженою.
42. Сильна диктатура краще, ніж слабка демократія.
43. Судді повинні бути виборними.
44. Суспільство має потребу в посиленні цензури.
45. У демократичному суспільстві немає місця для цензури.
46. У приватному секторі виробництва можливі відмова в прийомі на роботу та звільнення за расовими і статевими ознаками.
47. Участь на виборах і референдумах осіб, які досягли пенсійного віку, слід заборонити.
48. Цензура в сучасному мистецтві виправдана.
49. Цензура за прояви ненависті має бути легалізована.
50. Чиновник, публічно звинувачений в корупції, повинен піти у відставку.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ**ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ У
ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ТА УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

(Схвалена 26.05. 2011 ХОІППО)

Автори: *Наталка Костишин, Раїса Краєва, Людмила Нікітчук*

Ключові слова	гідність, недискримінація, верховенство права, обов'язки держави та права людини
Предмет	Навчальна програма безперервної правової освіти дітей у дошкільних навчальних закладах та учнів загальноосвітніх навчальних закладів Харківської області. (схвалена 26. 05. 2011 ХОІППО)
Місце в предметі	Теми 1-4 (5 клас, програма "Що таке держава і право?")
Рекомендація	робити наголос на цінності прав людини і на відповідальності держави

№ з/п	Кількість годин	Зміст навчального матеріалу	Цілі (навчальна, розвивальна, виховна)	Вимоги до рівня підготовки учнів
1.	1	Вступ. Який курс ми починаємо вивчати	Пояснити дітям необхідність правових знань та вміння їх застосовувати.	Учень/учениця: - пояснює завдання курсу історії держави і права, - орієнтується , які основні теми будуть вивчатися
2.	3 (1)	Суспільство і держава. Що ми знаємо про суспільство? За якими правилами воно живе? Звичаї та традиції. Моральні норми. Релігійні норми.	Ознайомити учнів з основними поняттями курсу, розмежувати поняття суспільства і держави. Формування толерантного ставлення до "інакших".	- знає визначення понять: людина, суспільство, держава; - пояснює: чому люди об'єднані в суспільство, як будуються взаємовідносини в суспільстві; - застосовує поняття: правила, звичаї та традиції, мораль, релігійні норми, гідність, недискримінація, рівність, права людей, толерантність

3.	6 (2)	Що таке держава? Як і чому виникла держава? Які бувають держави? За якими правилами живе держава? Правові норми. Закони та інші акти-документи. Конституція.	Активізувати знання дітей з інших предметів (історія, література, природознавство ті інш.) та сформувати розуміння правових норм. Виховання почуття громадянина.	- називає: що таке держава, правові норми, закони, конституція ; - пояснює: як і чому виникла держава, яка різниця між суспільством та державою ; - застосовує поняття: держава, правові норми, закони, конституція ; - наводить приклади функцій держави
4.	6 (3)	Органи влади. Гілки влади. Хто очолює державу? Хто і як приймає закони? Хто керує виконанням законів? Органи виконавчої влади в Україні та на місцях (в області, районі, місті)	Пояснити учням особливості сучасного державотворення. Виховання відповідальності.	- називає: державні органи, гілки влади, президент, парламент, кабінет міністрів ; - аналізує та пояснює : чому державна влада розподілена на гілки, функції кожної із гілок влади ; - застосовує поняття: гілки влади, президент, парламент, кабінет міністрів; - наводить приклади діяльності державних органів законодавчої та виконавчої влади
5.	1	Узагальнення	Виявити рівень розуміння учнями теми та рівень володіння основними поняттями.	Розуміє, навіщо потрібно бути грамотною в правовому сенсі людиною, як будувати свої відносини з суспільством (оточенням) та державою (представниками та інституціями), що порушені права треба захищати діями, а не лише словами.

Рекомендовані форми та методи проведення занять/ уроків: дискусія; фантастичний проект "Суспільство моєї мрії"; колаж "Звичаї та традиції моєї вулиці/ мого двору"; рольові ігри; квест.

Особистість і демократія: на шляху до процвітання

Автор Тетяна Завалко

Ключові слова	демократія, громадянське суспільство
Предмет	виховна робота
Форма	година спілкування.
Цілі	Сприяти усвідомленню принципів та цінностей, на яких базується демократичне суспільство.
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> сформувати в учнів розуміння того, чим є сучасна демократія; сформувати відчуття власної моральної причетності до долі інших людей та відповідальності за власний вибір; сприяти розвитку критичного мислення та здібностей учнів.

1. Привітання. Вправа "Це класно!" (Загальний час — 5 хвилин)

Учасники групи сідають (стають) у коло. Учитель пропонує учасникові зліва назвати своє ім'я і будь-яке бажання (наприклад, "Я – Ріта, бажаю всім гарного настрою"). У відповідь на кожну фразу-бажання учасники, які приєднуються до такого бажання, виголосують: "Це класно!" і водночас змінюють своє місце. Ведучим є той, хто залишився без місця.

Після закінчення вправи відбувається обговорення.

Запитання для обговорення:

- Що ви відчули під час виконання цієї вправи?
- Чи легко вам було пригадати свої бажання?

2. Вправа "Визначення понять" (Загальний час виконання вправи — 15 хвилин)

У ХХ столітті слова "демократія", "тоталітаризм", "диктатура" стають, мабуть, найбільш популярними у народів і політиків всього світу.

Учитель об'єднує учнів у кілька груп і пропонує дати визначення поняттям: "демократія", "монархія", "тоталітаризм", "анархія", "диктатура". Кожна група обговорює і пояснює один термін, можна користуватися довідниками, юридичними словниками. Час на роботу 5 хвилин.

Кожна група обирає доповідача, який дає визначення поняттю, а решта учасників мають назвати позитивні і негативні ознаки зазначеної форми управління державою.

Далі вчитель ініціює обговорення у загальному колі. При обговоренні учасники формулюють тезу, що сьогодні немає жодного значного політичного руху, який би не прагнув на здійснення демократії, не використовував цей термін у своїх, можливо часто далеких від справжньої демократії цілей.

3. Вправа "Демократичні цінності у сучасному житті" (Загальний час — 10 хвилин.)

Вправа проводиться за правилами мозкового штурму, говорять усі учні по черзі, приймаються всі ідеї, заохочується вільне висловлювання думок.

Обговорюють наступне:

- принципи демократії
- цінності демократії
- очікування від демократії

Відповіді учасників записуються на дошці або фліп-чарті.

По закінченні організується дискусія. На допомогу вчителю варто використовувати матеріали з додатку. У висновку визначаються переваги демократії над іншими формами правління. Учитель дякує учасникам за роботу.

4. Вправа "Сучасна школа і демократія"

Вчитель ініціює коротке обговорення, запропонувавши учням питання: *якщо школу порівняти із державою, на Вашу думку, демократична форма притаманна першій інституції чи ні? Свою відповідь обґрунтуйте.*

Підсумок вчителя: *"Дотримання прав кожної людини – це один із основних принципів демократичного ладу. У сучасній Україні залишається актуальним питання про права дитини та проблема їх дотримання. Лише законодавчих гарантій мало. Польський учитель, письменник, лікар, вчений Януш Корчак ще у середині ХХ століття визначив права кожної дитини".*

Учитель пропонує учасникам ознайомитися із правами, які визначив Я.Корчак і доповнити його своїми.

Кожна дитина має право:

• бути такою, якою вона є	• на пошану до її незнання та повагу до праці
• на помилку	• на свободу
• на протест	• на рівність серед однолітків
• на власність	• на висловлювання власних думок
• пізнання	

Учні спільно заповнюють таблицю:

Чи порушуються права дітей у нашій школі?	Хто відповідальний за порушені права?	Як виправити ситуацію?

У підсумку учитель дає учням можливість висловитися щодо запропонованого питання і обговорити шляхи подолання негативної ситуації, яка (можливо) склалася в школі.

5. Підведення підсумків. Вправа "Я пишаюсь ..." Загальний час вправи — 5 хвилин.

Учитель пропонує учням продовжити речення по колу, починаючи його словами "Сьогодні я пишаюсь...".

ДОДАТОК

Основні принципи демократії:

Політична свобода – свобода вибору суспільного ладу і форми правління, право народу визначати і змінювати конституційний лад (ст. 5 Конституції України), забезпечення захисту прав людини. Свобода має первинне призначення – на її основі може виникнути рівність і нерівність, але вона допускає рівноправність;

Рівноправність громадян – означає рівність усіх перед законом, рівну відповідальність за скоєне правопорушення, право на рівний захист перед судом. Дотримання рівноправності гарантується: не може бути привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового становища, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Найважливіший аспект рівноправності – рівність прав і свобод чоловіка і жінки, що мають однакові можливості для їх реалізації;

Виборність органів держави і постійний контакт із ними населення – допускає формування органів влади і місцевого самоврядування шляхом народного волевиявлення, забезпечує їх змінюваність, підконтрольність і взаємоконтроль, рівну можливість кожного реалізувати свої виборчі права. У демократичній державі ті самі люди не повинні тривалий час безперервно обіймати посади в органах влади: це викликає недовіру громадян, призводить до втрати легітимності цих органів;

Поділ влади – означає взаємозалежність і взаємне обмеження різних гілок влади: законодавчої, виконавчої, судової, що служить перешкодою для перетворення влади на засіб придушення свободи і рівності;

Прийняття рішень за волею більшості при обов'язковому дотриманні прав меншості – означає поєднання волі більшості з гарантіями прав особи, яка перебуває в меншості – етнічній, релігійній, політичній; відсутність дискримінації, придушення прав особи, яка не є у більшості при прийнятті рішень;

Плюралізм – означає багатоманітність суспільних явищ, розширює коло політичного вибору, допускає не лише плюралізм думок, але й політичний плюралізм – множинність партій, суспільних об'єднань тощо з різними програмами та статутами, що діють у рамках конституції. Демократія можлива в тому разі, коли в її основі полягає принцип плюралізму, проте не всякий плюралізм є неодмінно демократичним. Лише у сукупності з іншими принципами плюралізм набуває універсального значення для сучасної демократії.

Форми та інститути демократії

Функції демократії реалізуються через її форми та інститути. Форма демократії – це її зовнішнє вираження. Форм демократії можна назвати чимало, але основні з них такі:

1. Участь народу в управлінні державними і суспільними справами (народовладдя) – здійснюється у двох формах:

- Пряма – представницька демократія (форма народовладдя, при якій здійснюється через виявлення волі представників народу у виборних органах (парламенти, органи місцевого самоврядування).
- Непряма – безпосередня демократія (форма народовладдя, при якій влада здійснюється через безпосереднє виявлення волі народу чи певних соціальних груп (референдум, вибори).

2. Формування та функціонування системи органів держави на основі демократичних принципів законності, гласності, виборності, змінюваності, поділі компетенції, які запобігають зловживанню службовим становищем і суспільним авторитетом:

3. Юридичне (насамперед конституційне) закріплення системи прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, їх охорона і захист відповідно до міжнародних стандартів.

Районний конкурс комп'ютерних презентацій учнів загальноосвітніх і вихованців позашкільних навчальних закладів "ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ"

Автор Юрій Буланов

Ключові слова	гідність, свобода
Форма	творчий проект
Цілі	<ul style="list-style-type: none"> розширення знань учнів про історію Голокосту, привернути їхню увагу до цієї теми; збір інформації про долю єврейського населення України в період нацистської окупації в роки Другої світової війни, її аналіз, узагальнення та подання у вигляді комп'ютерної презентації; виховання толерантності, неприйняття ідей расизму і антисемітизму.
Цільова група	учні загальноосвітніх навчальних закладів і вихованці позашкільних установ, які виконують роботу під керівництвом педагогів
Партнери	дитяча районна бібліотека
Журі	представники районної державної адміністрації, громадських організацій
Тривалість проекту	жовтень-січень
Кінцевий результат проекту	проведення фестивалю – конкурсу комп'ютерних презентацій, створених творчими колективами навчальних закладів району
Дата проведення підсумкової конференції	27 січня (Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту)
Місце проведення підсумкової конференції	Будинок дитячої та юнацької творчості
Матеріали та ресурси	при створенні комп'ютерних презентацій учасники проекту використовують інформацію з друкованих джерел, а також ресурси Internet
Етапи реалізації проекту	<p>1 етап (<i>перший тиждень жовтня</i>). Створення організаційного комітету для проведення конкурсу. Розробка Положення про конкурс. Пошук потенційних партнерів.</p> <p>2 етап (<i>другий тиждень жовтня</i>). Ознайомлення шкільних колективів з Положенням про конкурс комп'ютерних презентацій "Голокост в Україні" (через електронну пошту навчальних закладів, розміщення оголошення на сайті районного Будинку дитячої та юнацької творчості, відділу освіти райдержадміністрації).</p>

ПОЛОЖЕННЯ
про проведення районного конкурсу комп'ютерних презентацій
учнів загальноосвітніх і вихованців позашкільних навчальних закладів
"ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ"

Генеральна Асамблея ООН проголосила 27 січня Міжнародним днем пам'яті жертв Голокосту. Ця дата була обрана тому, що саме в цей день, 27 січня 1945 року радянські війська звільнили в'язнів концентраційного табору Освенцім, які залишилися живими. Сучасні історики вважають, що в Освенцімі було знищено майже 1,6 мільйони людей, більше мільйона з них - євреї. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан при прийнятті резолюції (2005 рік) назвав цю дату нагадуванням про уроки голокосту - цього безпрецедентного прояву зла, яке не можна просто залишити в минулому і піддати забуттю.

Районний Будинок дитячої та юнацької творчості спільно з районною бібліотекою для дітей проводить районний конкурс комп'ютерних презентацій учнів загальноосвітніх і вихованців позашкільних навчальних закладів "Голокост в Україні".

Мета конкурсу:

- привернення уваги старшокласників і педагогів до питань формування толерантності, шанобливого ставлення до прав людини;
- вивчення та висвітлення учнями та викладачами маловивчених питань історії Другої світової війни 1941-1945 років, історії Голокосту;
- формування навичок критичного мислення, осмислення і вироблення світоглядних суджень, заснованих на моральних цінностях громадянського суспільства.

Завдання конкурсу:

- формувати поняття толерантності як шанобливого ставлення до багатого різноманіття культур, визнання прав, переконань, індивідуальності за кожною людиною, народом;
- формувати історичне мислення і співчуття жертвам геноциду;
- виховувати в учнів розуміння небезпеку ксенофобії, шовінізму, неонацизму, антисемітизму;
- активізувати пошукову, науково-дослідницьку і творчу діяльність учнів і педагогів щодо вивчення історії Другої світової війни 1941-1945 років;
- створити банк методичних матеріалів, які можна використати при вивченні історії Другої світової війни, Голокосту.

Учасники конкурсу:

- учні 8-11 класів загальноосвітніх шкіл;
- вихованці гуртків районного Будинку дитячої та юнацької творчості;
- вчителі загальноосвітніх шкіл, керівники гуртків районного Будинку дитячої та юнацької творчості (як керівники дитячих творчих колективів).

Орієнтовна тематика творчих робіт:

- Концентраційний табір Освенцім;
- Антисемітизм на окупованій нацистами території України;
- Знищення євреїв в окремих областях, районах, містах і селах України;
- Бабин Яр у Києві;
- Сирецький концентраційний табір (Київ);
- Янівський концентраційний табір у Львові;
- Дробицький Яр у Харкові;
- Голокост в Одесі;
- Гетто - спосіб життя або повільна смерть;
- Єврейське гетто на території Білого Кар'єра (Донецьк);
- Повстання в Луцькому гетто;
- Опір у Жмеринському гетто.

Вимоги до творчих робіт. Для створення комп'ютерної презентації автор може використовувати будь-яку програму, але тривалість демонстрації не повинна перевищувати 10 хвилин.

Термін подачі конкурсних робіт. Конкурсні роботи подаються до 07 січня у районний Будинок дитячої та юнацької творчості.

Підведення підсумків:

- попередній перегляд конкурсних робіт проводиться членами журі до 26 січня;
- остаточне підведення підсумків і нагородження переможців конкурсу проводиться 27 січня.

Нагородження лауреатів конкурсу проводиться в наступних номінаціях:

- абсолютний переможець (визначає журі конкурсу);
- краща презентація за оцінкою глядачів (визначається шляхом опитування присутніх на фестивалі глядачів);
- краще технічне рішення (визначає спеціальний член журі - фахівець з комп'ютерних технологій);
- кращий літературний сюжет (визначають спільним рішенням представник районної бібліотеки для дітей і член журі - вчитель літератури).

3 етап (кінець другої - початок третього тижня жовтня). Проведення семінару для педагогів навчальних закладів району, які виявили бажання брати участь у конкурсі.

Програма одноденного семінару включає розгляд таких питань:

- Голокост у контексті геноциду в історії суспільства
- Ревізіоністські тенденції в історії Голокосту
- Історія Голокосту в курсі всесвітньої історії та історії України загальноосвітніх шкіл
- Визначення орієнтовних тем творчих робіт, над якими працюватимуть учасники проекту (провести роботу таким чином, щоб вся тематика була охоплена учасниками проекту)

4 етап (третій тиждень жовтня - перший тиждень січня). Робота творчих колективів над презентаціями.

5 етап (друга - третій тиждень січня до 26 січня). Попередній перегляд членами конкурсного журі творчих робіт, поданих учасниками проекту. Журі може не допустити презентацію до конкурсного показу, зважаючи на низьку якість її виконання.

6 етап (27 січня). Підсумкова учнівська конференція-фестиваль, в ході якої учні загальноосвітніх і вихованці позашкільних навчальних закладів представляють свої конкурсні роботи. Фестиваль проходить за окремим сценарієм, який готують організатори проекту. Черговість демонстрації комп'ютерних презентацій визначається в алфавітному порядку найменувань навчальних закладів, в яких навчаються автори творчих робіт.

Проведення "круглого столу" (по завершенні конкурсного перегляду презентацій) за участю членів конкурсного журі, педагогів загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, керівників учнівських творчих робіт.

Підведення підсумків та оголошення результатів конкурсу, нагородження переможців.

7 етап (кінець січня - лютий). Ознайомлення громадськості з результатами конкурсу.

Розміщення інформації про конкурс та його підсумки на сайтах районного відділу освіти, районного Будинку дитячої та юнацької творчості; публікація в районній газеті.

Про базові поняття філософії прав людини¹

Що таке права людини (визначення)

Права людини – це насамперед права, а не привілеї, зобов'язання, пільги чи інші пов'язані із цим речі. І ці права належать кожній окремій людині.

Джек Донеллі [14; 304]

Права людини – це лише те, що відбувається між владою та індивідом, це не проблеми взаємовідносин між одиницями: мною і моєю дружиною, сусідом, дитиною. Права людини – це коли з одного боку – влада, а з іншого – людина, підпорядкована цій владі. В якомусь сенсі можна використовувати мову прав людини у відносинах між школярами і директором, батьками і дитиною, тому що тут також є якась влада, але відносини між рівноправними партнерами не можуть бути описані мовою прав людини.

Марек Новіцкий [6]

... любов іноді виявляється зраженою, дружба обдуреною, зобов'язання порушеними, а благодійність використаною не за призначенням. Буває, що сім'я стає джерелом жорстокості та несправедливості, церковні служителі чи релігійні секти зловживають довірою віруючих, а місцева еліта використовує свої переваги над членами громад. Як наполягав Джеремі Уолдрон, в таких випадках права людини можуть і повинні забезпечувати механізм зворотного зв'язку, який може використати постраждалий, якщо підведуть довіра, любов і дружба.

Віктор Осятинський [15; 137]

На відміну від багатьох інших моральних чи юридичних прав, права людини виражаються через заяву індивіда проти держави. Індивід перебуває у нерівній позиції з державою. Держава може нав'язати свою волю індивіду та використати примус для виконання свого рішення. Говорячи образно, держава розмахує мечем над головою людей. Фактично ж меч є в руках відповідальних офіційних осіб держави, з їх людськими слабкостями, пристрастями та інтересами. Але ж вони можуть зловживати тою силою, яку їм дає меч. Таким чином, людям потрібен щит, який прикривав би їх від несправедливих ударів меча. І цим щитом, який дає індивіду безпеку перед діяльністю держави, і є права людини.

Віктор Осятинський [9]

¹ Розділ підготували Олена Грабовська, Марія Ясеновська та Олександра Матвійчук

Посилання на джерело вказано у квадратних дужках після прізвища цитованого автора.

Честь і гідність: в чому різниця?

Поняття людської гідності, принцип поваги до якої лежить в основі усіх прав людини, досить часто помилково змішується з поняттям честі.

Честь – це "добре ім'я". Це соціальний статус, місце в ієрархії суспільства або у громадській думці, який треба заслужити.

Гідність є у кожного, а ось відчуття власної гідності – не обов'язково. Пригноблена, принижена людина, яка зазнає тортур, не відчуває почуття власної гідності. Її знищили в часи комунізму, навчаючи нас підпорядкуванню, обману, підлабузництву владі, боягузтву, сірості і конформізму.

Зузанна Фіалова [11; 19]

Словосполучення "гідна поведінка", тобто поведінка, яка відповідає стандартам поведінки в тій чи іншій професійній або класовій громаді, ми отримали з часів лицарства, коли належність до того чи іншого ордену визначалась відповідно до чеснот, якими володіла людина.

Людська ж гідність є у кожної людини, незалежно від її поведінки, вчинків, життєвого досвіду, соціального статусу та інших критеріїв.

Що ж стосується гідності людської особи, то цей вираз залишається порожнім, якщо тільки не брати до уваги, що, згідно з природним правом, людська особа має право на повагу до неї, вона – правовий суб'єкт, той, хто має права. Всі ці привілеї повинні бути визнані за людиною лише тому, що вона людина.

Жак Марітен [5]

Права людини не виникають у жодній конкретній ситуації, вони належать людині лише тому, що вона людина. Як вказує Жак Марітен, "людська особа має права завдяки вже тому факту, що є особою, чимось цілісним, розпоряджається сама собою і відповідає за свої вчинки, а тому є не засобом для досягнення мети, але самою метою, яку і варто розглядати як таку"

Моріс Кренстон [2]

Права людини і моральні норми

Мораль і право виконують єдину соціальну функцію – вони регулюють поведінку людей в суспільстві. Однак, сфери такого регулювання є різними.

Норми права не регулюють відносин любові чи дружби, вони не стосуються щирості намірів чи релігійного прощення. Це сфера моралі, яка може існувати і без системи права. Система ж права захищає нашу свободу і прагнення, і дає можливість вимагати цього захисту.

Віктор Осятинський [15; 179]

Юрген Габермас, посилаючись на Клауса Гюнтера, зазначає, що основна відмінність моралі і права полягає у самоідентифікації людини в оточенні. Якщо в системі моралі ми говоримо про повагу до автономії *іншого*, то в системі права – про повагу *нашої власної* автономії з боку іншого. Відповідно, на місце моральної заповіді про любов до ближнього приходиться *вимога* визнання себе *самого* як суб'єкта, що визначає своє життя.

У сфері моралі діють лише "духовні" санкції: моральне схвалення чи засудження, яке іде від оточення, а також самооцінка людини, її совість. А система права - це система стандартів, дотримання яких забезпечується спеціальним державним апаратом та міжнародною спільнотою.

Однак мораль і право перебувають у постійній взаємодії. Загальноприйняті моральні норми впливають на систему права, а право може суттєво впливати на систему моралі. Насамперед право є запасним механізмом, який підсилює систему моралі чіткими стандартами, в тих випадках, коли етичних норм недостатньо, щоб захистити людей від приниження їхньої людської гідності чи обмеження їхньої свободи.

Сучасне вчення про мораль розуму і право розуму засновується на базовому понятті автономії окремого індивіда і на принципі однакової поваги до кожного. Це загальні основи моралі і права розуму часто нівелюють вирішальну відмінність: якщо мораль формує для нас зобов'язання, які пронизують всі сфери поведінки без винятків, то сучасне право створює вільні простори для проявів приватності і індивідуального способу життя. При революційних базових поняттях, згідно з яким по праву дозволяється все, що відкрито не заборонено, - вже не зобов'язання, а суб'єктивні права створюють першооснову для конструкції правової системи.

Юрген Габермас [12; 74]

Право і свобода як право

Чим відрізняються права і свободи? Якщо я говорю, що у мене є право на щось, це значить, що ті, у кого є влада, повинні попрацювати і зробити щось для мене. Якщо б було право на працю, то це означало б, що цар-батюшка чи президент, парламент, міністри повинні попрацювати і зробити так, щоб я знайшов роботу за своєю спеціальністю недалеко від місця проживання. Якщо говориться, що є право на освіту, то це значить, що обов'язок тих, у кого є влада, полягає в організації системи шкіл, таких, щоб я міг послати свою дитину вчитися до школи. Це не значить, що всі школи будуть безкоштовні, що держава повинна за все платити. Але уряд відповідальний за те, щоб така система працювала.

Якщо у мене є право на щось, значить є обов'язок у влади. Якщо ж у мене свобода чогось, це значить, що є така сфера мого життя, в яку ті, у кого є влада, не повинні втручатись. Моє право – це обов'язок влади щось зробити. Моя свобода – це заборона для неї діяти в певній області.

Свобода як цінність

Свобода в ціннісному значенні заснована на свободі волі, здатності людини самостійно визначати свої вчинки, відповідно до прийнятого рішення, ставити і досягати цілі, здійснювати вибір. При цьому свобода визначається по-перше, наявністю самого факту вибору, і, по-друге, непередбачуваністю того, що саме вибере людина. І чим більше у людини можливостей вибору, тим більше свободи.

Свобода розуміється як така, що існує при замовчуванні закону, при відкритості можливостей, не заборонених чи контрольованих інституційною державою. Я можу робити не те, що мені "дозволяється", а все, що я хочу, тобто я не маю бути обмеженим у своїх діях. І лише єдине виправдання для існування обмеженої свободи існує там, де мої дії можуть перешкодити свободі іншої особистості. Таким чином, держава не дарує свободу, вона є арбітром свободи — тим, що регулює параметри свободи, джерелом якої є особистості та їх особисті бажання.

Майкл Макай [4]

Рівність

Існує два концептуальних підходи до трактування принципу рівності. Формальна ("юридична") рівність передбачає однакове ставлення до людей, які перебувають у схожих ситуаціях. Очевидно, що законодавчі норми, в яких закладене різне ставлення до людей, що перебувають в однакових умовах, можуть провокувати пряму дискримінацію. Водночас, через ряд життєвих причин, що перебувають за межами права, окремі групи суспільства неминуче будуть перебувати в особливих умовах, порівняно з іншими його членами; навіть за умови рівного ставлення до них та заборону прямої дискримінації. Наприклад, кільком студентам з вадами зору потрібні книги, написані спеціальним шрифтом, попри те, що іншим, такі книги ні до чого. Таким чином, саме по собі рівне ставлення до усіх студентів не може гарантувати реалізацію принципу рівності.

Матеріальна рівність передбачає різне ставлення до людей, які перебувають у різних ситуаціях. Реалізація цієї концепції може бути спрямована на забезпечення наступних ідей: рівності результатів та рівності можливостей.

Рівність результатів декларує, що наслідком застосування різного ставлення до людей, які знаходяться в різних життєвих умовах, має бути рівність їх результатів. При цьому вихідною точкою є той факт, що однакове ставлення до людей у реальних умовах може тільки посилювати нерівність між ними у зв'язку, наприклад, із різними можливостями доступу цих людей до ресурсів.

Рівність можливостей передбачає, що закон, який враховує різні життєві умови, може гарантувати рівні можливості для всіх людей, не виключаючи членів недостатньо представлених або вразливих груп. Метою цієї концепції є забезпечення рівності шансів, що не обов'язково призводить до рівності результатів. Дана концепція найбільш поширена в національних законодавствах різних країн, оскільки краще узгоджується з ринковою економікою.

Дойна Іоанну Стрейстяну [16]

Толерантність

Толерантність – це процес активного з'ясування та узгодження світоглядів, на відміну від пасивного терпіння чужих поглядів. Мова іде про спробу зрозуміти іншу людину та сформуванню нову позицію, яка буде прийнятною для обох сторін. Толерантність – це прерогатива громадянина, людини, відповідальної за себе, свою сім'ю та оточення. Зараз влада формує позиції людей терплячих, яким багато не треба, але ніяк не толерантних. Проблеми відносин загаяються всередину, що породжує порочне коло.

Сергій Дроздовський [3]

Недискримінація

Термін “дискримінація” походить від лат. “*discriminatio*”- розрізнення. По своїй суті це є будь-яке обмеження, позбавлення або надання додаткових прав людині або групі людей у зв'язку з наявністю у них певної ознаки. Такими ознаками, наприклад, можуть бути стать, раса, національність, етнос, соціальний стан політичні чи інші переконання, мова, релігія, власність, народження, громадянський стан, професійний статус, сексуальна орієнтація, інвалідність, ВІЛ-СНІД тощо. Міжнародно-правові акти встановлюють невичерпний перелік ознак, за якими забороняється менш сприятливе ставлення до людини або групи людей, які мають таку ознаку (ознаки), в порівнянні з іншою людиною або групою людей в аналогічній ситуації, які таких ознак не мають.

Звичайно, що не будь-яке різне ставлення у зв'язку із наявністю однієї з перерахованої вище ознак є дискримінацією. Іноді таке різне ставлення виправдовується законною метою та належними та необхідними засобами для її досягнення, суттєвими вимогами до професії тощо.

То що ж таке заборона дискримінації? Це заборона біологічно необґрунтованого розділення людей. Приклад: закон, який говорить, що татарин чи блондинка не можуть керувати машиною, - це дискримінація татар і прекрасних блондинок. Але закон, який говорить, що сліпий не може керувати машиною, - це не дискримінація, тому що є сильне фізіологічне обґрунтування цього закону. <...>

Якщо законодавство забороняє дискримінацію, там не буде таких слів як чоловік, жінка, татарин, росіянин, поляк, православний, католик і т.д. Якщо в законах з'являються слова такого типу, то це є автоматичним дзвіночком: "Дуже ймовірно, що такий закон – дискримінаційний". Навряд чи можна виправдати застосування в законодавстві таких слів.

Марек Новіцкий [7]

Верховенство права і правова держава

Взаємодовіра людей спирається, передусім, на етос дотримання договорів, який є основою правової держави в її широкому розуміння. Якщо дотримуються цивільні, торгові договори чи звичайні домовленості між сусідами, то ми маємо справу з соціальним укладом із зрозумілими правилами гри, передбачуваними для всіх зацікавлених сторін і таких, які дозволяють планувати своє життя. Даний соціальний уклад переноситься також на договори між народом і державною владою. Наявність зрозумілих правил запобігає свавіллю і створює захисні механізми, які охороняють нас перед тими, хто цих правил не дотримується – незалежно від того, це уряд чи окремі громадяни. Іншими словами, правову державу неможливо створити "згори", за допомогою конституції чи законів. Правова держава, насамперед, - це дотримання договорів.

Зузаня Фіалова [11; 15]

Обов'язки держави і права людини

Права і обов'язки є взаємозалежними, однак ця теза нерідко трактується хибно. У країнах колишнього радянського блоку популярно говорити про те, що треба виконувати обов'язки, аби вимагати прав. Цей пережиток тоталітарного режиму будь-якою ціною намагався запобігти тому, щоб виконувалися принципи рівності, свободи і поваги до людської гідності.

Пункт 1 Статті 29 Загальної декларації прав людини проголошує, що *"Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи"*. Однак, в жодному міжнародному документі з прав людини не зазначено, що людина наділяється правами відповідно до рівня виконання нею своїх обов'язків. Навпаки, *"Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах"* (Стаття 1 Загальної декларації прав людини).

Говорячи академічною мовою, обов'язки у людини виникають лише тоді, коли вона починає виконувати певні соціальні ролі. Так з'являються обов'язки сина чи доньки перед батьками, обов'язки батьків перед дітьми, обов'язки учнів, обов'язки громадян, обов'язки членів суспільства (адже "член суспільства" – це також окрема соціальна роль). Натомість права людини даються людині від народження, незалежно від того, включена вона у виконання соціальних ролей, чи ні.

На початку цього розділу ми зазначили, що права і обов'язки взаємозалежні. Як? Дуже просто. Якщо хтось має права, то, відповідно, хтось інший має обов'язки.

Як розподіляються права і обов'язки в контексті прав людини? Із визначення зрозуміло, що права є у людини. Значить обов'язки стосовно прав людини є у когось іншого. Цей "хтось інший" – це держава, яка зобов'язалась гарантувати, дотримуватись, захищати та просувати права людини.

Програма, заснована на дотриманні прав людини, покладає на тих, хто має владу і на органи управління відповідальність за виконання зобов'язань перед особами, які мають менше влади. Вона також підтримує людей у їх вимогах дотримання прав і більш активної участі у прийнятті політичних, економічних та соціальних рішень.

Права передбачають обов'язки. Основою концепції прав людини є зв'язок між носіями прав (людьми) і носіями обов'язків (уповноваженими органами та службовцями). Держава (а також інші уповноважені особи) зобов'язані забезпечити однакове дотримання, захист і гарантію прав всім людям. Держава не зобов'язана надати все. Але вона зобов'язана створити такі умови, щоб інші уповноважені особи (наприклад, батьки, компанії приватного сектору, органи місцевого самоврядування) могли виконувати свої обов'язки.

Держава зобов'язана дотримуватись, захищати і реалізовувати права

Дотримання прав означає, що державні закони, політики, програми і практики не повинні порушувати права людини. Держава не повинна перешкоджати реалізації своїх прав громадянами жодним чином – застосуванням насильства чи свавільних арештів, незаконного позбавлення власності чи запровадженням високих цін на медичні послуги, внаслідок чого охорона здоров'я стає недосяжною для бідних людей.

Захист прав означає, що держава зобов'язана запобігати порушенням і відшкодовувати нанесену шкоду (наприклад, слідкувати, щоб роботодавці дотримувались базових норм умов праці, не допускати монополії засобів масової інформації, а також не допускати, щоб батьки перешкоджали дітям відвідувати школу).

Реалізація прав означає, що держава зобов'язана вживати заходів для реалізації прав (наприклад, створювати законодавство, яке передбачає рівну оплату за однакову працю чи збільшення бюджету найбідніших регіонів).

Йоахім Теїс [17]

Ще одна очевидна проблема, яка також виникає досить часто. У більшості наших конституційних норм права і обов'язки з'являються разом. Ось частина польської конституції, яка говорить про мої права. Вона називається: "Права і обов'язки громадян". І шкільні закони говорять: "Права і обов'язки учня". Під цим розуміється, що якщо ти будеш виконувати свої обов'язки, то ми, влада, будемо гарантувати твої права. З точки зору прав людини це очевидна дурниця. Чому? Мої права і свободи є у мене тому, що я – людина. Вони виникають з моєї людської гідності. Мої обов'язки перед державою дійсно є, але це зовсім інша проблема. Вони – результат того, яку державу ми збудували, які права ми їй передали. Тут немає цих філософських основ, і у мене є права і свободи незалежно від того, виконую я свої обов'язки чи ні. Держава може мене покарати, якщо я не буду цього робити, але права від цього не залежать".

Марек Новіцкий [7]

Громадянське суспільство

Якщо ми звернемося до норм, які асоціюються з роздумами про громадянське суспільство, стає зрозуміло, чому їх розвиток так тісно пов'язаний з трьома ідеями – індивідуальною автономією, правами людини і роллю договору. Якщо право віддавати накази і обов'язок підпорядковуватись не закріплені більше за відповідними соціальними ролями, визначеними при народженні, то свобода є природним правом, яке однаково повинно бути визнаним за всіма. Якщо всі люди займають рівне, з моральної точки зору, становище, то повинна бути і сфера, в якій кожен індивід самостійно приймає рішення і має можливість діяти безперешкодно. Так виникає ідеал особистої автономії.

Ось чому роздуми про громадянське суспільство тісно пов'язані з поняттям прав людини. Вони виправдовують протистояння прав індивіда правам інших, - а якщо необхідно, то і усьому світові, - стверджуючи, що захист самостійності людини є умовою її самоповаги.

Ларрі Зідентоп [1; 71-72

]

Права людини і демократія

Слід пам'ятати, що всі ми належимо до тих чи інших меншин. І не тільки до таких специфічних, як національні, сексуальні чи релігійні. Суспільство ділиться на меншини за великою кількістю ознак. Наприклад, студенти – меншина в порівнянні зі всією молоддю, молодь – це безумовна меншина в порівнянні з усім населенням країни, мешканці Росії – це меншина в порівнянні з мешканцями країн Ради Європи. І так у всьому. Нарешті, найменша меншина – це одна людина, оскільки кожна людина є унікальною і неповторною.

В умовах сучасної демократії саме права людини є стримуючим фактором для будь-якої влади, для будь-якої більшості. Концепція прав людини була вбудована в демократію як щит, який захищає меншини, включаючи найменшу меншину – окрему людину, неповторну у своїй індивідуальності. І права людини дають шанс меншині вижити при будь-якій владі, оскільки кожен розуміє, що є певні базові принципи, які порушувати не можна. Є певна межа, яку не може перейти жодна влада, жодна більшість.

Андрій Юров [13; 21]

Демократичне громадянство

Якщо хтось хоче бути демократичним громадянином, він перш за все повинен усвідомити себе індивідуальністю. Розвиток самоусвідомлення багатьох людей, що живуть разом, є передумовою будь-якої демократичної політичної організації. У відповідь на запитання "Хто ви?" демократ починає свою відповідь з підмету "Я" — і ніколи "Ми". Суть цього уявлення про себе як "Я" є спадково цінною, початковою точкою і джерелом інших ціннісних почуттів.

Але насправді ми не є поодинокими, а перебуваємо серед різноманітності інших людей, які, здається, мають всередині такі ж, як і наші, почуття самоусвідомлення. Індивідуальність — це не ізоляція автономності, відчуття себе у світі, що сам не має почуттів. Швидше, це є "особистість-серед-інших", що існує в контексті більшості. Політика, яка є життям в громадській сфері, бере початок з цього елементарного кількісного факту. Дух демократії починається з усвідомлення, що інтереси чи бажання багатьох особистостей часто збігаються.

І це не є аналогією того, що існують інтереси, які ми випадково поділяємо. Походження будь-якої колективної думки бере початок в особистості, і громадська сфера залишається впевненою у "випадковості" збігів інтересів особистостей. Усвідомлення себе як особистості може бути визначене як людяність, або відчуття себе справжньою людиною. Щоб зберегти моє власне інстинктивне почуття самоцінності, я поширю свою концепцію людяності на всіх інших особистостей. Люди заслуговують на повагу та увагу, і не через якісь їх особливі якості чи ознаки, як, наприклад, їх членство у будь-якій групі або приналежність до певного класу. Треба завжди чітко розрізняти поняття індивідуальності та ролі: індивідуальність є унікальною, вона докорінно міститься в конкретній особі, вона ближча до людини, ніж її славне ім'я. Ролі, з іншого боку, є численними, вони адаптуються чи обираються в різних ситуаціях і завжди належать до основних категорій, але в той же час вони відокремлюються від особи. Індивідуальність є "Я" — суб'єкт; ролі — це що "Я" є, або об'єкт.

Майкл Макай [4]

Перелік використаних та цитованих джерел

1. Зидентоп, Ларри. *Демократия в Европе*. М.: Логос, 2001. – 312 с.
2. Крэнстон, Морис. *Права человека. Документы о правах человека*. – Париж 1975г. Выдержки из книги. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sokirko.info/economy/Zes7/72.1.htm>
3. Листопадов, Виктор. *К кому нетерпимы толерантные белорусы?* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zautra.by/cont/cmt_see.php?sn_nid=11695&sn_cat=6&cmt_art_id=11695&cmt_art_cat=6
4. Макай, Майкл. *Шлях до демократичного громадянства* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Tik/1997_2/04_makaj_m.pdf
5. Маритен, Жак. *Человек и государство* – Издательство: Идея-Пресс, 2000 – 196с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Mariten/_Index.php
6. Новицкий, Марек. *Что такое права человека* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/MNowicki_czym_sa_rus.pdf
7. Новицкий, Марек. *Власть и единица*. – Материал Хельсинкского Фонда по Правам Человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/657200/?rand=1786997>
8. Осятинский, Виктор. *Права человека в перспективе XXI века // Права человека и демократия. Сборник статей/ Сост. Н. Утешева, отв. ред. М. Лисицина. — Бишкек, 2004.*
9. Осятинский Виктор, *Введение в концепцию прав человека*. - Матеріал Гельсінської фундації прав людини з Варшави (Польща) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.hfhr.pl
10. Сахаров, Андрей. *Мир, прогресс, права человека / А. Д. Сахаров: статьи и выступления.*— Л. : Советский писатель, 1990 .— 128 с.
11. Фиалова, Зузана. *Гражданское общество и права человека* – Хельсинкский Фонд по Правам Человека (Варшава, Польша), 2005 г. – 21с.
12. Хабермас, Юрген. *Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека // Вопросы философии - №2 – 2012 – с.66-80*
13. Юров, Андрей. *Введение в концепцию прав человека // Курс "Права человека" : учеб. пособие / [сост. В. Карастелев]. — М. : Моск. Хельсинк. группа, 2012. – с.8 – 44*
14. Donnelly, Jack. *Human Rights and Human Dignity: An Analytic Critique of Non-Western Conception of Human Rights*. – The American Political Science Review, Vol. 76, No. 2 (Jun., 1982), pp. 303-316
Published by: American Political Science Association
15. Osiatynski, Wiktor. *Human Rights and Their Limits* – Cambridge University Press, 2009, 241p.
16. Straisteanu, Doina Ioana. *Notes for Practitioners On International discrimination law* (за матеріалами лекції)
17. Theis, Joachim. *Promoting Rights-Based Approaches: Experiences and Ideas from Asia and the Pacific*. – Stockholm: Save the Children Sweden, 2004. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://seap.savethechildren.se/upload/scs/SEAP/publication/publication%20pdf/child%20rights%20programming/Theis_Promoting_Rights_Based_Approaches.pdf

ПРО ПРОЕКТ "ДУМАТИ ДЕМОКРАТИЧНО: ВПРОВАДЖЕННЯ У ЗМІСТ ОСВІТИ ПІДХОДУ, ЗАСНОВАНОГО НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ"

Проект спрямовано на посилення участі працівників освіти, представників громадських організацій та молоді в трансформації освітньої політики в Україні для кращого розуміння, поваги та інтерналізації демократичних цінностей та цінностей, пов'язаних із сучасною концепцією прав людини

ЦІЛІ ПРОЕКТУ:

1. Підготовка групи лідерів трансформації, які будуть підтримувати перехід від авторитарної до демократичної системи освіти; формування розуміння ними формальної освіти як основи загальної культури прав людини.
2. Проведення критичного аналізу змісту навчальних програм та окремих підручників.
3. Просування внесення нового змісту (відповідно до рекомендацій Ради Європи, що стосуються виконання положень Хартії громадянської освіти та навчання правам людини) до програм навчання.
4. Ініціювання діалогу щодо змін в системі освіти між вчителями, адміністрацією, учнями та організаціями громадянського суспільства.

В рамках проекту ми прагнули активізувати середовища вчителів, громадських діячів та учнів/студентів та розвинути у них навички аналізу та оцінки змісту шкільних програм, а також поширювати отримані знання та навички в своїх локальних середовищах. Окрім того, продуктами проекту є інтернет-сторінка, аналітична доповідь та публікація з матеріалами, підготованими учасниками та експертами.

Ми сподіваємось, що ефектом проекту стане налагодження структурного діалогу щодо змін в освітній політиці, а також використання рекомендацій міжнародних інституцій щодо впровадження навчання правам людини та громадянської освіти в школах України.

В рамках проекту було проведено аналіз та оцінку шкільних навчальних програм та підручників з точки зору відображення у них проблематики прав людини. Всього було проаналізовано зміст 22 шкільних підручників з різних предметів (11 підручників історії, 5 підручників з літератури, 5 підручників із суспільних наук, один підручник англійської мови), а також шести програм навчання (предмети "Людина і світ", "Англійська мова", "Я у світі", стандарт початкової освіти та програма позашкільної освіти).

Детальніше з матеріалами проекту можна ознайомитись на сайті: www.demoinmind.com

ПАРТНЕРИ ПРОЕКТУ

Суспільно-просвітницьке Товариство "Едукатор" з Ломжі

Принципи та форми статутної діяльності Товариства "Едукатор" базуються на широкому розумінні дій на захист суспільних інтересів, підтримці місцевих ініціатив в малих середовищах (особливо в сільській місцевості), ініціюванні різноманітних дій, спрямованих на формування громадянського суспільства та вирівнювання освітніх шансів.

Товариство активно діє у сфері розбудови громадянського суспільства в регіоні, який характеризується низькою громадською активністю. Врятувавши від ліквідації та перебравши на себе управління на засадах неприбутковості 28 сільських шкіл і 2 дитячих садків, а також 16 сільських дошкільних центрів, "Едукатор" дає шанси на навчання дітям з найменших громад. Школи "Едукатора" стають центрами інтеграції місцевої громади, громадського, освітнього та культурного життя.

З 2004 року Товариство реалізує на території Польщі програму вирівнювання освітніх шансів сільських дітей дошкільного віку. А впродовж останніх 4 років реалізує в Грузії проекти, спрямовані на підтримку місцевого розвитку та поширення альтернативної дошкільної освіти.

Окрім того, товариство "Едукатор" активно співпрацює з організаціями з України, Грузії, Росії у сфері активізації місцевих громад і посилення їх потенціалу (проекти "Активні вчителі, активні школи, активне громадянське суспільство" – 2005 рік, "Школа – центр місцевої громади" – 2006 рік, "Школа як центр громадянської активності" – 2006 рік, "Разом для розвитку" – 2007 рік, „Community Learning Centers” – 2009-10.)

www.sosedukator.pl

Регіональний благодійний фонд "Резонанс"

Регіональний благодійний фонд „Резонанс” заснований у вересні 2003 року.

Завданням діяльності Фонду є захист прав людини, просування цінностей демократичного суспільства, шляхів і методів їх становлення в Україні.

Напрямки роботи організації:

- практичні дії, спрямовані на захист прав людини;
- проведення регіональних та всеукраїнських моніторинрів дотримання прав людини;
- аналіз чинного законодавства України на предмет його відповідності міжнародним стандартам; розробка рекомендації по вдосконаленню внутрішнього законодавства;
- дослідження української судової практики з питань дотримання прав людини;
- просвітницька та інформаційна діяльність, спрямована на просування та дотримання прав людини в Україні, розвиток громадянського суспільства, європейську інтеграцію.

<http://resonance.at.ua>

Харківська обласна фундація "Громадська Альтернатива"

Харківська обласна фундація "Громадська Альтернатива" була заснована у квітні 2005 року. Завданням Фундації є підтримка відкритого громадянського суспільства в Україні, просування прав та свобод людини.

Головні напрямки роботи Фундації:

- програми навчання правам людини та правам дитини;
- впровадження європейських стандартів прав людини в судову систему України;
- запобігання насиллю і жорсткому поводженню з дітьми;
- активізація місцевих громад.

Фундація є однією з організацій-засновників української навчальної програми "Розуміємо права людини", входить до складу міжнародної мережі Human Rights Educational Youth Network, Коаліції на захист прав дитини в Україні, коаліції з протидії дискримінації в Україні, Комітету міжнародного контролю щодо ситуації з правами людини в Білорусі.

Українська Національна Платформа Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства

Українська Національна Платформа (УНП) Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства є дискусійним форумом, що постав в рамках Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства.

УНП заснована 29 січня 2011 року як неформальна мережа організацій громадянського суспільства. Метою УНП є забезпечення регулярного діалогу між організаціями громадянського суспільства, урядом України та інституціями ЄС шляхом процесу моніторингу виконання документів Східного Партнерства в Україні та інших країнах регіону. Головними інструментами роботи Платформи є підготовка та презентація стратегічних документів, дотичних до пріоритетів Східного Партнерства, формулювання рекомендацій для урядів та європейській інституцій, інформування суспільства про документи Східного Партнерства. В рамках Платформи працюють 4 робочі групи, в тому числі група 4 "Контакти між людьми", яка займається освітою, культурою, молодіжною політикою, волонтаріатом та візовою політикою.